

IZMAIŅAS GEORGA MANČEĻA 1631. G. UN 1644. G. LETTISCH VADE MECUM PERIKOPJU DAĻĀ

Ernesta KAZAKĒNAITE
Viļņas Universitāte

0. Ievads

Par vienu no nozīmīgākajiem 16.–17. gs. rakstniekiem – Georgu Manceli (*Georg Mancelius*) – zināms un rakstīts samērā daudz (sal. Endzelīne 1927; Krēsliņš 1994). Sešdesmit dzīves gadu laikā¹ viņš publicējis tādus darbus latviešu valodā kā baznīcas rokasgrāmata, vārdnīca, sprediķu grāmata un citi.² Pirmā no tiem bija 1631. g. izdotā *Lettisch Vade mecum* [...] jeb tā saucamā Vidzemes rokasgrāmata³, kas būtībā ir pārstrādāts un papildināts 1586.–1587. g. Kurzemes rokasgrāmatas⁴ izdevums. *Lettisch Vade mecum* (tālāk – **LVM**) ir konvolūts – kā rakstīts titullapā, tā sastāv no sešām dažāda apjoma un satura daļām: perikopju krājuma (evanģēliju un epistulu teksti katrai svētdienai), Jēzus Kristus ciešanu stāstiem, Jeruzalemes izpostīšanas stāstiem, garīgām dziesmām, psalmiem, kolektēm un citām lūgšanām, Mārtaņa Lutera *Mazā katehisma* un Zīraka gudrības grāmatas tulkojuma.

Neilgi pēc pirmās Manceļa grāmatas un vārdnīcas *Lettus* (1638), kas izdota kopā ar *Phraseologia Lettica* (1638) un *Die Sprüche Salomonis* (1637; SLV: 15), iznākšanas 1643.–1644. g. nāca klajā arī *Lettisch Vade mecum* atkārtots izdevums⁵. Kā lasām titullapā (sk. tekstu 4. vērē treknrakstā), otrais izdevums ir vēl vienu reizi pārskatīts un rediģēts. Lai arī Manceļa rakstu valoda pievērsusi ne viena vien pētnieka uzmanību (Šmits 1896; Bērziņš 1944),

¹ Georgs Mancelis dzimis 1593. g. 24. jūnijā Mežmuižā (Augstkalnē), miris 1654. g. 17. martā.

² Ir zināmi daži Manceļa darbi arī citās valodās, tos pētījis, piem., Draviņš 1947.

³ Nosaukumā – *Lettisch Vade mecum*. Handbuch / darinnen fol=gende sechs Stücke begriffen: [...] So wol für die Lettische Kirchendiener / als auch für solcher Sprache Christliche Hauss=Väter. Von neuen resspective überssehen / corrigiret vnd gemehret/ Von neuen vberlehen / corrigiret vnd vermehret. Durch GEORGIUM MANCELIUM Semigallum, teutschen Pa=storn zu Dörpt bey S. Iohan. Kirchen / vnd desselben Kräyses Probst. Gedruckt zu Riga/ durch vnd in Verlegung Gerhard Schröders (SLV: 12).

⁴ Kurzemes rokasgrāmata sastāv no trijām grāmatām: Mārtaņa Lutera *Mazā katehisma* (1586), psalmiem un garīgām dziesmām un perikopju krājuma (1587) (SLV: 3, 4, 5). Tās visas pārizdotas Vidzemē 1615. g. un Seniespiedumu katalogā tiek sauktas par Vidzemes rokasgrāmatas pirmo izdevumu (sal. SLV: 6, 7, 8).

⁵ Nosaukumā – *Lettisch Vade mecum*. Handbuch / darinnen fol=gende sechs Stücke begriffen: [...] So wol für die Lettische Kirchendiener / als auch für solcher Sprache Christliche Hauss=Väter. **Zum andermahl resspective übersehen / corrigiret vnd gemehret/** Durch GEORGIUM MANCELIUM Semigallum, der H. Schrifft Licentiatum, vnd jtzigen Fürstl. Churl. Hoff=Prediger. Gedruckt zu Riga/ durch vnd in Verlegung Gerhard Schröders (SLV: 21; *treknraksts* – E. K.).

nav vispusīgi aprakstīts, kas tika labots un cik tālu labojumi sniedzas otrajā *Lettisch Vade mecum* izdevumā⁶. Lielākoties valoda aplūkota, salīdzinot atsevišķus Manceļa darbus, vai pētīta 1654. g. izdotajā *Lang=gewünschte Lettische Postill*, kas ir interesanta valodas ziņā, jo, atšķirībā no pārējām grāmatām, tā ir oriģinālsacerējums (izņemot perikopes pirms sprediķiem). Taču tas nav darīts, salīdzinot viena konkrēta darba vairākas redakcijas. Līdz ar to šī raksta **mērķis** ir, izvēloties vienu LVM daļu – perikopju krājumu –, noskaidrot abu *Lettisch Vade mecum* (1631. g. tālāk – **LVM1**, bet 1643.–1644. g. – **LVM2**) izdevumu atšķirības un to iespējamās iemeslus, kas ļaus izsekot, kā mainījusies Manceļa valoda un ko autors uzskatījis par labojamu LVM. Tā kā LVM1 ir pārstrādāts Kurzemes rokasgrāmatas izdevums, salīdzinājumam izmantots arī tās 1587. g. perikopju krājums (tālāk – **EE**)⁷ un dažviet arī Manceļa 1654. g. izdotā *Lang=gewünschte Lettische Postill* (tālāk – **MP**), jo ir zināms, ka no LVM perikopju krājuma ir ņemtas pirms sprediķiem esošās perikopes.

LVM1 un LVM2 struktūras atšķirību dēļ (sk. nākamo raksta daļu) raksts sadalīts divās nevienāda apjoma daļās: vispirms tiks aprakstīts materiāla apjoms, pētniecības metode un tad aplūkotas LVM2 izmaiņas perikopju daļā (I), noslēgumā sniedzot ieskatu jaunajos LVM2 lasījumos (II), kas papildina dažus pirmajā daļā atrodamus Manceļa labojumu skaidrojumus, kā arī rāda LVM2 sagatavošanas principus un Manceļa turēšanos pie agrākajiem Bībeles fragmentu tulkojumiem.

I. *Lettisch Vade mecum* 1631. g. un 1644. g. perikopju krājumu salīdzinājums

0. Materiāla apjoms un pētniecības metode

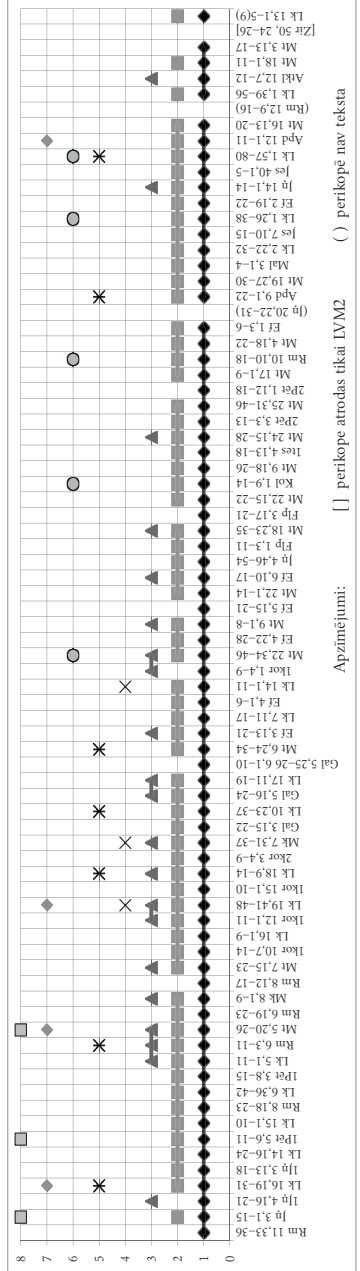
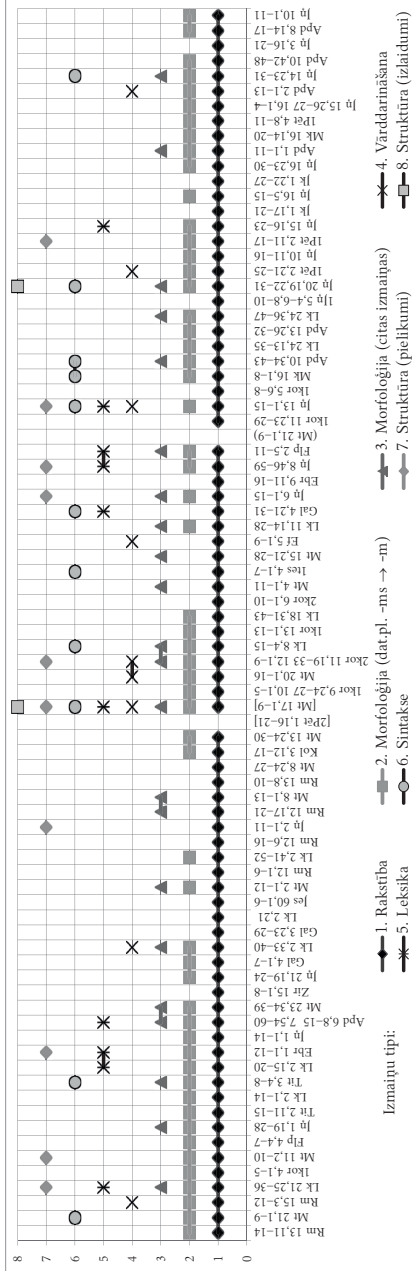
Viena no acīmredzamākajām atšķirībām, kas pamanāma bez teksta analīzes, ir abu Manceļa perikopju krājumu struktūra (sk. tālāk 1. diagrammu) – LVM1 sastāv no 158 lasījumiem (80 evaņģēliju un 78 epistulu), bet LVM2 – no 161 lasījuma (81 evaņģēliju un 80 epistulu lasījumi; šie jaunie diagrammā – kvadrātiekvāš). Trijos (diagrammā atzīmētos apaļajās iekavās) no 158 LVM1 un LVM2 kopējiem lasījumiem teksta nav, ir tikai norāde uz perikopi citā krājuma vietā. Pēdējais krājuma lasījums atšķiras ar pantu skaitu tajā: LVM1 – Lk 13:1–5, bet LVM2 – Lk 13:1–9. Tādējādi kopējais teksts, kas jāsalīdzina abos avotos, ir LVM konvolūta pirmajā daļā esošās 155 perikopes: 78 evaņģēliju un 77 epistulu izvilcumi.

⁶ Bieži vien tikai pieminēts, ka Mancelis otro LVM pārziņājis gandrīz nemainītā veidā (Sal. Apinis 1991: 49).

⁷ *Euangelia vnd Episteln, aus dem deudschen in vndeudsche Sprache gebracht* [...], Königsberg in Preussen: Georgen Osterbergern, 1587 (SLV: 4).

1. diagramma

Izmaiņu tipu sadalījums perikopēs pēc to kārtas LVM

Tekstu salīdzināšanai tika izveidots paralēlais EE, LVM1 un LVM2 korpuss, kas sadalīts pa pantiem⁸ un kurā avotu atšķirības iezīmētas manuāli. Sagrupējot visas LVM2 veiktās izmaiņas, redzams, ka tās ietilpst piecās izmaiņu grupās (dažas dalot arī sīkāk): **1) rakstības, 2) morfoloģiskās**: 2.1. – dsk. dat. galotnes *-ms* nomainīšana pret jaunāko galotni *-m* un 2.2. – citas morfoloģiskās izmaiņas, **3) vārddarināšanas, 4) leksiskās, 5) sintaktiskās** un **6)** izmaiņas teikuma **strukturā**: 6.1. – pielikumi un 6.2. – izlaidumi. Minēto tipu sadalījums perikopēs pēc to kārtas aplūkojams 1. diagrammā.

1. Rakstības izmaiņas

Mēdz teikt, ka Mancelis izstrādājis rakstības sistēmu, kas bija konsekventāka par iepriekšējo un precīzāk atbilda latviešu valodas fonoloģijas sistēmai (Vanags 2008: 188). Tomēr tā tāda netapa uzreiz: Manceļa darbību var iedalīt vairākos posmos. Zinot, ka LVM1 kā pirmā Manceļa grāmata pieder pie pirmā, bet LVM2, kas iznākusi pēc vārdnīcas *Lettus* (1638), jau pie otrā posma (Frīdenberga 2016a: 5), varētu gaidīt daudzas izmaiņas rakstībā. Tā arī ir – pat neanalizējot 1. diagrammu sīkāk, redzams, ka rakstības izmaiņas ir vienīgais tips, kas atrodas katrā perikopē, kura ir abos pētāmajos avotos (sk. 1. tipu).

Kopumā Manceļa rakstības principi ir plaši aprakstīti un pētīti (Augstkalns 1930: 102tt; Bērziņš 1944: 9; Ozols 1965: 62–70; Vanags 1998; Grabis 2006 utt.), tāpēc te minēšu tikai dažus, ko Mancelis labojis LVM2.

1.1. Lai gan bieži teikts, ka tieši Mancelis ievieš noteiktību valodas fonēmu apzīmēšanā (Bergmane, Blinkena 1986: 20), pētāmajās daļās vienīgā konsekventā rakstības izmaiņa LVM2, kas nav saistīta ar konkrētu leksēmu, ir /cz/ → /z/, piem., *czaur czittu czellu* → *zaur zittu Zellu* (Mt 2:12); *ka czittz Czillwähx* → *ka zittz Zillwähx* (Flp 2:7). Visas pārējās izmaiņas neattiecas uz visiem gadījumiem (piem., *vnd* → *vnnd* vai lielo burtu rakstīšana *tas fwähtz Gharrs* → *tas Swähtz Gharrs*) vai attiecināmas uz kādu konkrētu leksēmu vai to grupu, piem., *p* → *w* aizguvumos: *Propeets* → *Proweets*; *Parifeeri* → *Warifeeri*, *Epa* → *Ewa*. No konsekventākajām izmaiņām var minēt vēl izskaņas *-igs* vsk. nom. apzīmēšanu: *-iex* → *-iegs*, piem., *kahtz /skanniex Swahrgulls* → *kahds /skanniiegs Swahrgulls* (1kor 13:1); *weeniex Dähls* → *weeniegs Dähls* (Lk 7:12), kas parāda Manceļa pāreju uz tā saucamo morfoloģisko rakstību, ko autors arī apraksta LVM priekšvārdā. Šī iemesla dēļ laboti arī citi vārdi, piem., *Kunx* → *Kungs*, *Draux* → *Draugs* utt.

⁸ Korpusa veidošanai *Euangelia vnd Episteln* (1587) un *Lettisch Vade mecum* (1631) perikopju teksti ņemti no Latviešu valodas seno tekstu korpusa <http://www.korpuss.lv/senie>, bet 1644. g. *Lettisch Vade mecum* teksts analīzei sagatavots manuāli.

Manceļa tiekšanos uz noteiktību rāda arī biežas patskaņu *e* un *ē* kvalitātes apzīmējuma izmaiņas (*Jayämuffi* → *Jayehmuffi* (Jņ 1:5); *und biyu ghuddris ka kahts Bährns* / *und mann by Bährniga dabba* → *und biyu ghuddris ka kahds Bährns* / *und mann by Behrniga dabba* (1kor 13:11)) un labojumi tā sauktā loģiskās rakstības principa dēļ, piem., reiz veikti labojumi vīr. dz. dsk. nom. īpašības vārda galotnes apzīmēšanā – *Ka tam Wehffch und Juhre paklauffige gir* → *Ka tam Wehffch und Juhre paklauffigi gir* (Mt 8:27), jo *-e* tika izmantota adverbu apzīmēšanai. Arī dažviet labots LVM1 lietotais *-b-* iespraudums aiz labiāla līdzskaņa – *fajembs* → *fajems* (Sir 15:2).

1.2. Rakstības izmaiņu nekonsekvenci labi atspoguļo arī viena vārda vai formas atsevišķi labojumi, piem., burtu *k*, *ch*, *c* maiņa vienas saknes vārdā: *k* → *ch* (*Kruftietz* → *chruftietz* (Mt 3:14,16)), bet *ch* → *c* (*CHriftiti* → *criftiti* (Gal 3:27); *Chrufti* → *crufti* (Jņ 1:26)), un dažās vietās precizēta lokatīva galotne: *und licka to fille* → *und licka to filleh* (Lk 2:7); *und fille ghullifchu* → *und filleh ghullifchu* (Lk 2:12), citās – atstāts, kā bijis, piem., *Bährnu fillite ghulloht* (Lk 2:16).

1.3. Vēl jāmin viena LVM2 rakstības izmaiņu grupa – korektūras kļūdas, kas var būt LVM1 korektūras kļūdu labojumi, piem., *titziya* → *titzeya*; *Peedofchaua* → *Peedofchana*, un jaunas LVM2 pieļautas kļūdas, piem.: *peedfintu* → *pepdfintu*; *Bährns* → *Bährus*; *starrpan* → *starrban* utt.

Šajā korektūras kļūdu grupā, visticamāk, ietilpst vēl viens piemērs – *kritta vs fawu Waigu* / *py winja kahyeems* / *und patteitze winjam* → *kritta vs fawu Waigu* / *py winja kahyeemah* / *und patteitze winjam* (Lk 17:16). Izskatās, ka burtlicis nepareizi interpretējis varbūtēji biežo Manceļa morfoloģisko labojumu daudzskaitlī vīr. dz. → siev. dz. (sk. tālāk 2.2.1.), jo liekas, ka tam bija jābūt *kahyeems* → *kahyahm*, kā ir Mt 22:44 vai Ef 6:15 (sk. turpat), nevis grūti izskaidrojamai formai *kahyeemah*.⁹ Ja šis apgalvojums ir pareizs, tas varētu liecināt, ka vismaz konkrētajā gadījumā Mancelis labojumu rakstījis vīrsū, nevis vārdu pārrakstījis no jauna.

2. Morfoloģiskās izmaiņas

Nemot vērā Manceļa daudzus vienas morfoloģiskās formas labojumus, šis izmaiņu tips sadalīts divās grupās: 2.1. – dsk. dat. galotnes *-ms* nomainīšana pret jaunāko galotni *-m* un 2.2. – citas morfoloģiskās izmaiņas.

⁹ Kaut *-h* lietvārda beigās gadās lokatīvā (piem., iepriekš minētajā *filleh*), LVM nav neviena cita vārda, kam galotne būtu *-ah* (izņemot verbu *nhe attfah* un aramiešu vārdu teikumā *Jatziya vs to: Hephetah* / *tas gir* / *attwerrees*).

2.1. Dsk. dat. *-ms* → *-m*

Tas ir otrais biežākais izmaiņu tips LVM2, kas atrodams 122 perikopēs (jeb 78,7%; sk. 1. diagrammā 2. tipu). Uzreiz jāpiebilst, ka no 33 perikopēm, kurās šādu izmaiņu nav, 20 perikopēs¹⁰ tādas izmaiņas pat nemaz nebija iespējamās – tajās dsk. dat. formu (izņemot vietniekvārdus *mums* un *jums*) nav vispār. Tāpēc precizāk būtu teikt, ka no 135 iespējamām perikopēm (kurās ir dsk. dat. formas), tādas izmaiņas novērojamas 90,37% perikopju. 13 (9,63%) perikopēs bez izmaiņām var redzēt, ka visvairāk ir izvilkumu no epistulu daļas – 9, bet divreiz mazāk no evaņģēlijiem – 4 (Mt – 3; Jņ – 1). Dsk. dat. formu daudzums tajās variē no 1 līdz 11 (vidēji pantā ~4,38), un, lai arī evaņģēliju izvilumos šīs formas labotas biežāk, tieši Mt 15:21–28 izvil-
kumā¹¹ ir vislielākais dsk. dat. *-ms* skaits – 11, kas nevienu reizi nav mainīts un paturēts ne tikai LVM2, bet arī 1654. g. izdotajā *Postillā*.

Par Manceļa un vispār vecāko dsk. dat. galotni *-ms* latviešu valodā ir rakstījuši daudzi, piem., Endzelīns 1951: 403–406; Bērziņš 1944. Izpētot MP lietvārdu morfoloģiskos variantus, Everita Andronova (Milčonoka 1998: 52) secināja, ka *Postillā* vīriešu dzimtes lietvārdi biežāk sastopami ar jaunāko dsk. dat. galotni *-m*, bet sieviešu dzimtes lietvārdi biežāk saglabājuši *-ms*, attiecībā 33% pret 8%. Skatoties uz LVM2 labojumiem, lai arī būtu gaidāms, tāda attiecība nav vērojama (tabulā nav iekļauts vietniekvārdu *mums* un *jums* skaits):

1. tabula

Dsk. dat. vecākās formas *-ms* daudzums LVM

		Vīr. dz.	Siev. dz.	Kopā
LVM1	Visi vārdi	860 (85,91%)	141 (14,08%)	1001
	Tostarp lietvārdi	300 (76,53%)	92 (23,46%)	392
LVM2	Visi vārdi	127 (85,81%)	21 (14,18%)	148
	Tostarp lietvārdi	46 (73,02%)	17 (26,98%)	63

No tabulā redzamajiem skaitļiem izriet, ka, pirmkārt, *-ms* formu Mancelis intensīvi labojis, jo LVM2 tā samazinājusies par 85,21% (no 1001 līdz 148), otrkārt, labojumi nav atkarīgi no vārda dzimtes formas, jo to attiecība LVM1 un LVM2 ir ļoti līdzīga (sk. visu vārdu procentdaļu, kas sniegta tabulā):

¹⁰ Dsk. dat. formu nav šajās perikopēs: 1Jņ 4:16–21; 1Jņ 5:4–6,8–10; 1kor 1:4–9; 1kor 11:23–29; 1kor 5:6–8; 1tes 4:1–7; 2Pēt 1:12–18; Atkl 12:7–12; Gal 3:23–29; Jes 60:1–6; Jņ 3:16–21; Jk 1:17–21; Jk 1:22–27; Lk 2:21; Mt 3:13–17; Mt 8:24–27; Rm 11:33–36; Rm 12:1–6; Rm 13:8–10; Rm 8:12–17.

¹¹ Mt 15:21–28 lasījums paredzēts Gavēņa laika otrajai svētdienai (*Reminiscere*), LVM2 nosaukumā *Evangeliūm am 2. Sontage in der Faften / Genand Reminifcere, Matth. 15.*

tikai par vienu desmitdaļu (0,1%) mazāk vīriešu dzimtes vārdu saglabājuši galotni *-ms*. Ja no visiem vārdiem, kuru vidū ir vietniekvārdi, īpašības vārdi utt., atdalītu lietvārdus, attiecība mazliet izmainītos, taču ne tik izteikti, kā iepriekš minētajā Andronovas pētījumā – pārsvars ir ~3% (sal. vīr. dz. LVM2 – 73,02% un LVM1 – 76,53%).

Neskatoties uz to, ka dsk. dat. forma ir viscaur labota, tas nav darījis konsekventi ne tikai atsevišķās perikopēs, bet arī līdzīgos vārdu savienojumos, piem., *teems Auxta Bafnizaskungeems* → *teems Auxteem Bafnizaskungeem* (Mt 22:1), taču citā vietā – *no teems Auxteems Bafnizas=kungeems* → *no teem Auxteem Bafnizas=kungeems* (Apd 9:14). Līdztekus labots ne tikai ierastā virzienā – *py trims Mehneffeems* → *py trim Mehneffem* (Lk 1:56), bet arī otrādi – *no fcheems trimm* [...] *ftarrp Släppkaweems* → *no fcheems trimms* [...] *ftarrp Släppkaweem* (Lk 10:36).

2.2. Citas morfoloģiskās izmaiņas

2.2.1. Citu morfoloģisko izmaiņu ir krietni mazāk, tomēr, salīdzinot ar pārējiem tiem, tik un tā daudz – 42 perikopēs jeb 27,1% izvilkumu (sk. 1. diagrammā 3. tipu): 26 evaņģēliju un 16 epistulu perikopēs. Visbiežāk šajā grupā mainīta lietvārda dzimtes forma daudzskaitlī, izmaiņas fiksētas abos virzienos:

a) vīr. dz. → siev. dz. – *pazelleeta juhffus Ghallwus* → *pazelleeta juhffas Ghallwas* (Lk 21:28); *payāmm tas tham fawus brunņus* → *payāmm tas tham fawas brunņas* (Lk 11:22); *no ar Slohteems* → *ar Slohtahm* (Lk 11:25); *no teems Efcheems* → *no tahm Efcham* (Mk 7:31); *par Pamāšlu taweems Kayeems* → *par Pamāšlu tawahm Kayahm* (Mt 22:44); *ap Kayeems* → *ap Kayahms* (Ef 6:15). Pie šiem vīr. dz. → siev. dz. piemēriem vēl pieder arī vārdkopas saskaņošana dzimtē: *peepilldiya abbus Laiwas* → *peepilldiya abbas Laiwas* (Lk 5:8); *jehme tohß septingas Maifes* → *jehme tahß septingas Maifes* (Mk 8:6); *Tjchettrus=deßmittz Deenas* → *tjchettras=deßmittz Deenas* (Mt 4:2); *redfeya diwi Laiwas py to Äfäru ftahwofchus* → *redfeya diwi Laiwas py to Äfäru ftahwofchas* (Lk 5:2);

b) siev. dz. → vīr. dz. – *no Wackara puffes* → *no Wackara puffus* (Mt 8:11); *katters ftrahda wiffas leetas eekfchan wiffahms* → *katters ftrahda wiffas leetas eekfchan wiffem* (1kor 12:6); *wiffahß Ghabbalohß* → *wiffohß Ghabbalohß* (1kor 1:5); *äßmu es tawas Bährnus gribbeyis fakraht* → *äßmu es tawus Bährnus gribbeyis fakraht* (Mt 23:37).

Jāpievērš uzmanība, ka visos iepriekšējos piemēros mainītie vārdi ir daudzskaitlī. Tādu izmaiņu daudzumu, precīzāk, sieviešu un vīriešu dzimtes formu nenošķiršanu daudzskaitlī, paskaidro interference – Manceļa dzimtajā vācu valodā visu dzimšu lietvārdi daudzskaitlī tiek locīti vienādi.

Iespējams, ka, vācu valodas ietekmi novēršot, radies arī vīr. dz. → siev. dz. labojums vienskaitlī – *winja kurrpya fixnus attraiffiet* → *winja kurrpes*

fixnus attraiſſiet (Jņ 1:27). Te EE ir *winge kurpe* *ſixnes*, pēc kā grūti noteikt, ko <e> apzīmē šajā vārdā, un Mancelis sākumā varējis to interpretēt pēc vācu *der Schuh*, kas ir vīriešu dzimtes vārds. Bet tas nav droši, jo citā LVM vietā – *apwellzees fawas Kurrpes*, un *Lettus* (1638) – *Kurrpe* Mancelis izmanto sieviešu dzimtes formu. Šis piemērs ir vienīgais fiksētais dzimtes labojums vienskaitlī, lai arī sākumā varētu likties, ka ir vēl viens – *Vnd winja Meita tappa wäffäla* → *Vnd winjas Meita tappa wäffäla* (Mt 15:28). Taču tas nav morfoloģiskais, bet drīzāk LVM1 korektūras kļūdas labojums. To rāda konteksts¹² un salīdzināšana ar citiem avotiem – visos pārējos iespējamajos pirmavotos sengrieķu, latīņu un vācu valodā, arī EE, ir siev. dz. vsk. ģen. *viņas*, turklāt – Mt 15:21–28 perikopē vairāk nekā, izņemot rakstību, nav labots, kaut tajā ir jau minētās 11 dsk. dat. *-ms* formas (sk. 2.1.).

2.2.2. Nereti labotas tā paša vārda skaitļa formas. Maiņas fiksētas abos virzienos.

1) Vsk. → dsk.:

a) *Vnd wings willka* → *Vnnd winji willka* (Lk 5:11) – šis labojums varēja rasties pēc rediģēšanas pēc citvalodu avotiem, jo sengrieķu *καὶ καταγαγόντες*, V – *et subductis* un LB – *Vnd sie füreten* tiek lietota daudzskaitļa forma, tomēr vienskaitlī varam redzēt tikai EE – *Vnde thas wedde*, kas bijis LVM1 pamats;

b) *aifto tad tahdas leelas bāhdas buß* / *ka nhe gir biyis* → *aifto tad tahdas leelas bāhdas buß* / *ka nhe gir biyufchi* (Mt 24:21) – šī labojuma iemesls atšķiras no iepriekšējā, jo visos iespējamajos pētāmajos avotos ir vienskaitlis: GR – [...] *ὁ ὑγέγoven*, V – [...] *non fuit*, LB – [...] *nicht gewesen ist*, EE – *Aefto tur buus tad wena lela Nofkumſchenne buut* / *kha nhe gir buewueffe*. Tomēr pēdējā EE piemērā var redzēt saskaņošanu ar teikuma priekšmetu *Nofkumſchenne*, kas varbūt varēja būt iemesls arī izmaiņām LVM2, jo tajā teikuma priekšmets ir daudzskaitlī (*bāhdas*). To, ka vārdi nesaskan dzimtē – *bāhdas* [...] *nhe gir biyufchi* –, var skaidrot ar vācu valodas ietekmi un daudzskaitļa dzimtes formu nenošķiršanu, ko pierāda arī vēlākie avoti – Firekera perikopju tulkojums un Glikā Bībele (*leelas Behdas* [...] *bijufchas*);

c) *Ta Däbbäffa=wallſtiba* → *Ta Däbbäffo=wallſtiba* (Mt 18:23) un *mans Däbbäffa Tāhws* → *mans Däbbäffo Tāhws* (Mt 18:35)¹³ – šāds vārda *debess* vsk. ģen. formas lietojums savienojumos LVM1 atrodams vienīgi šīs vienas Mt 18:23–35 perikopes divos pantos un abos gadījumos LVM2 labots.

2) *Dsk.* → *usk.*: šāda virziena labojums LVM2 fiksēts tikai vienā piemērā – *weenu Rattupili* → *weenu Rattapili* (Lk 19:43). Labojuma iemesls nav skaidrs un citvalodu avoti paskaidrošanai nepalīdz. Pats vārds ir kalks no LB *eine Wagenburg* (šajā pantā sengrieķu *χάραξά*, latīņu *vallo*), kas, visticamāk, nāk

¹² LVM2 – *Tad atbilldeya Jefus* / *vnnd fatziya vs tahß*: *O Šeewa* / *tawa Titziba gir leela* / *tōw noteek* / *ka tu ghribbi*. *Vnd winjas Meita tappa wäffäla* / *tanny pajchā ſtundā* (Mt 15:28).

¹³ EE atbilstoši ir *Debbeffe walſtibe* un *Debbeffe Thews*.

arī no EE – *wene ratte pille*. Paliek jautājums, kāpēc Mancelis, kurš vārdnīcā *Lettus* (1638) vācu *Wagen* tulkojis kā *Ratti* (tātad daudzskaitlī), konkrētajā vietā izvēlējis vienskaitli.

2.2.3. Atsevišķu lielu morfoloģisko izmaiņu apakšgrupu veido ļoti dažādu veidu darbības vārdu maiņas. Lielākoties tās fiksētas vienu reizi, piem.: indikatīva dsk. 2. pers. forma ar *-āt*, kas parasti lietota ar *ā*-celma vārdiem, labota uz *-ieta*: *dfirdeyufchi äffaht* → *dfirdeyufchi äffeeta* (Apd 1:4); nerefleksīva darbības vārda nomaiņa uz refleksīvo – *Attkahpeeta no mann* → *Attkahpeeteef no mann* (Mt 7:23)¹⁴; nenoteiksmes maiņa pret lokāmu formu – *Nhe leetees töw no to Łaunu uwarreht* / *bett uwarret* tu to Łaunu ar Labbumu → *Nhe leetees töw no to Łaunu uwarreht* / *bett uwarri* tu to Łaunu arr Labbumu (Rm 12:21)¹⁵ vai pret divdabi – *redfeya Deewa Ghodibu* / *vnd Jefum fahweht* py Deewa labbahß Rohkas → *redfeya Deewa Ghodibu* / *vnd Jefum fahwofchu* py Deewa labbahß Rohkas (Apd 6:55). Pēdējais piemērs LVM1 var būt burtisks LB vācu *sahe die herrligkeit Gottes* / *vnd Jhesum stehen zur rechten Gottes* tulkojums, jo EE šajā vietā (*vnde Jefum fawote*), kā arī gr. *ἐστῶτα* un lat. *stantem*, ir divdabī.

Vienu reizi labota arī vajadzības izteiksmes analītiskā forma – *eekfchan to Wahrdu Jefu lohžiteems buhß wiffeems Czelleems* → *eekfchan to Wahrdu Jefu lohžitees buhß wiffeem zelleem* (Flp 2:10).¹⁶ Sākumā LVM1 tā veidota nevis no *būt* + *nenoteiksme*, kā jau redzam LVM2, bet nenoteiksmes vietā izmantots lokāmais divdabī, kas saskaņots ar darītāja vārdu datīvā.

Vienu reizi fiksēta arī izmaiņa uz lokāmo divdabi verba īstenības izteiksmē, kas pilda atstāstījuma izteiksmes funkciju: *Kad juhß fackaht* / *Es ißdfännu to Wällu czaur Beelzebubu?* → *Kad juhß fackaht* / *Es ißdfännohtz to Wällu zaur Beelzebubu?* (Lk 11:18). Ir viens labojums arī pretējā virzienā: *Tauftaita mann* / *vnd luhkoyeeta* / *aiſto weenam Gharram dhe gir Meeffas vnd Kauli* / *ka juhß rädfoht mann äffam* → *Tauftaita mann* / *vnd luhkoyeeta* / *aiſto weenam Gharram dhe gir Meeffas vnnd Kauli* / *ka juhß rädfaht mann äffam* (Lk 24:39).¹⁷

Divreiz fiksēti vsk. 1. personas garākas formas labojumi pret īsāku: *finna ka es dhe mälloyu* → *finna ka es dhe mällo* (2kor 11:31) un *es myloyu Deewu* → *es mylo Deewu* (1Jņ 4:20). Pirmajā gadījumā tāds labojums var būt EE nosacīts – *es dhe mello*, bet ne otrajā, kurā ir *es tur Dewe myle*.

Visbiežākās ar darbības vārdiem saistītās izmaiņas ir četrās perikopēs vērojami labojumi vsk. 1. personas darbības vārdu formās ar sekundāru miju:

¹⁴ Labojums varēja rasties tāpēc, ka šī vārda refleksīvā forma tiek lietota gan EE (*at/thayetes*), gan citā LVM vietā (Mt 9:24 – *Attkahpeetes*).

¹⁵ EE – *Nhe layde thöw to loune pār warreeth* / *beth pār war* tu to loune ar tho labbe.

¹⁶ LB – *Das in dem namen Jhesu sich beugen sollen* / *alle der Knie*; EE – *ka böw exkan tho Wārde Jefu lodczyth buus* / *wueffe the czelye*.

¹⁷ EE – *Toufteth man* / *vnde lukoyeth* / *aefto wenam Garram dhe gir Meſa vnde koule* / *kha yuus redtczeth* / *ka man gir*.

ka es arridfan nahku vnd peeluhdfcho to → *ka es arridfan nahku / vnd peeluhdfu to* (Mt 2:8); *es luhdfcho* → *es luhdfu* (Ef 3:13); *Es patteitschu* → *Es patteizu* (Lk 18:11; 1kor 1:4; Flp 1:3). Ar vārdu *lūgt* tas nav darīts konsekvēti, jo Lk 16:27 un Flp 1:9 labojumi nav veikti.

2.2.4. Izmaiņas vērojamas arī citu vārdu locīšanā, piem., vienreiz fiksēts siev. dz. vsk. dat. jaunākas galotnes labojums uz vecāku – *ick=kattrai Deenai fawas passchas bāhdas gir* → *ick=kattrai Deeni fawas passchas bāhdas gir* (Mt 6:34)¹⁸ vai nelokāmas skaitļa vārda formas labošana uz lokāmu – *tam fimbtis Grofchus* → *tam fimbtus Grofchus* (Mt 18:28), kā arī divreiz vienā vārdā celmu maiņa: *eekfchan to Baußli* → *eekfchan to Baußlu* (Mt 22:36); *appackfchan to Baußli* → *appackfchan to Baußlu* (Gal 5:18).

Dažkārt nomainīta illatīva cilmes forma: *wirffon to czeetu Ackmini* → *wirß to zeetu Ackmini* (Lk 8:6); *fcheitan gir weens Puißfis* → *fcheit gir weens Puißfis* (Jņ 6:9). Lai gan prepozīcijas ir samērā bieži lietotas, izmaiņas veiktas nekonsekvēti.

2.3. Īsi apkopojot morfoloģisko izmaiņu grupu, jāteic, ka to LVM2 ir daudz. Tomēr vairākumu veido tikai dažu tipu izmaiņas – dsk. dat. *-ms* → *-m* (2.1.) un *vīr. dz.* → *siev. dz.* daudzskaitlī (2.2.1.a). Citu izmaiņu ir mazāk, un bieži vien tās fiksētas vienu reizi, piem., darbības vārdu formu labojumi (2.2.3.).

3. Vārdarināšanas izmaiņas

3.1. Pētot variantus Mancelļa darbos, Anna Frīdenberga (2016a: 16–17) secinājusi, ka Mancelis sinonīmi un nekonsekvēti lietojis dažādus vārdarināšanas modeļus. Tādējādi varētu gaidīt, ka šā tipa izmaiņu būs daudz, taču to ir vismazāk – 11 perikopēs (7,1%): 6 evaņģēliju un 5 epistulu izvilkumos (sk. 1. diagrammā 4. tipu). Bieži vien šādas izmaiņas ir saistītas ar piemērotākā jēdziena meklējumiem, piem., 3 reizes no 7 saliktenis *Swehdeenā* LVM2 mainīts uz vārdkopu *fwāhtā deenā* (Lk 14:1,3,5). Citos avotos tas atbilst gr. *σαββάτω*, lat. *sabbato*, vācu *Sabbath*, tomēr *sabats* tiek svinēts nevis svētdienās, kā tulkots arī EE (*fweedene*), bet sestdienās.

Vienā perikopē Mancelis ir arī divreiz lietojis jaunu salikteni: *jehme weenu Autu* → *jehme weenu preekfch=Autu* (Jņ 13:4,5). Šo darinājumu varēja veicināt nepieciešamība nošķirt divus vārdus – vācu *Schurtz* (gr. *λέντιον*, lat. *lindeum*, EE *aute*, LVM1 **Autu*) un Lk 2:7 lietoto vācu *Windel* (lat. *pannus*, EE *exkan autims*, LVM1 *Autys*). Jāpiebilst, ka vārds *Preekfchautz* lietots arī vārdnīcā *Lettus* (1638) un tā ekvivalents vācu valodā ir *Fürtuch der Weiber* un *Fürhang*, kura precīzā nozīme ir ‘priekšsargs’ (Skujiņa 2006: 94).

¹⁸ EE – *yckwene Dene bouwa passcha bheda gir*.

Vēl LVM2 fiksētas tādas vienreizējas nomenu afiksālās vārddarināšanas izmaiņas kā *ka mehß zaur Patzeſchanu / vnd Preezibu ta Raxta Czerribu dabbuyam* → *ka mehß zaur Patzeſchanu / vnd EEpreezeenaſchanu* (Rm 15:4). Tās nav saglabātas citās vietās, pat nākamajā Rm 15:5 pantā.¹⁹ Vienā piemērā Mancelis, šķiet, labojis arī vārddarināšanas kļūdu – *ſtaighayetayi* → *ſtaighatayi* (Ef 5:1), ko pats pielāvis, jo EE ir *ſthaygataye*. Arī citā Mt 20:16 pantā var likties, ka Mancelis atgriezies pie tā, ko bija mainījis, – *Ta taps tee pehdehye tee Pirrmayi vnd tee Pirrmayi tee pehdigi*. (LVM1) → *Ta taps tee pehdighi tee Pirrmayi vnd tee Pirrmayi tee pehdigi* (LVM2), EE šajā pantā arī ir *Ta taps te peedige te pirmake / vnde te pirmake te peedige*. Bet te izšķirošs faktors laikam bijusi vārdu saskaņošana (sk. pasvītrotos vārdus).

3.2. Citu vārddarināšanas izmaiņu apakšgrupu veido ar darbības vārdiem saistītas afiksālās izmaiņas, kas var būt prefiksālās un sufiksālās. Sufiksālās izmaiņas fiksētas divās LVM2 perikopēs: a) *-(st)it* → *-ēt*: *ißpaufſtiya tee to Wahrdu* → *ißpaudehya tee to Wahrdu* (Lk 2:17), te gr. *γνωρίζω*, lat. *cognosco*, vācu *ausbreiten*, kas Lettus (1638) tulkots kā *ißplattiet*, tas pats izmantots arī EE – *ſſplattye*; b) *-ot* → *-īt*: *ghribbu es föw leelohte* → *ghribbu es föw leelite* (2kor 12:5), līdz ar to arī lietvārdā *leelolaſchana* → *leelilaſchana* (2kor 12:1). Vārds *leelite* ar piedēkli *-ot* nepārsteidz, jo tāds verbu atvasināšanas paņēmieni no īpašības vārdiem ir produktīvs (sk. LLVMSA: 492). Visdrīzāk tas uz LVM1 nāk vēl no EE, kurā izmantots tikai *lelotes*. Kaut Lettus (1638) jau lietots tikai *leelite*, LVM2 2kor 11:19–33, 12:1–9 perikopē piedēklis labots 6 no 7 gadījumiem (atstāts debitīvā *ja=leeloyahß*), bet citā LVM vietā – 1kor 5:6–8 – tas nav labots.

Prefiksālās darbības vārdu izmaiņas fiksētas divās citās perikopēs: 1) *iz-* un līdz ar to refleksīvā afiksa *sa-* atmešana – *ißfabrienoyahß* → *brienoyahß* (Mk 7:37), kas LVM1 pārklājas ar EE *ſßabrinoyas föw* (vācu *wunderten sich*), un 2) *ap-* atmešana – *Bett czitti apmehdidami* → *Bett zitti mehdidami* (Apd 2:13), kas laikam LVM1 arī radies EE iespaidā (*apmehdidamme*; vācu *spotten*), bet LVM2 labots. To iemesls varējis būt LB lietotais ne tikai minētais vācu *spotten*, bet arī citā vietā vācu *verspotten*, ko Mancelis tulkojis kā *apmehdietz*.²⁰

3.3. Pēdējais šā tipa piemērs – *Sweffcheneex* → *Sweffschneex* (Lk 17:18) – nav neapstrīdams, jo lietots tikai vienu reizi. No vienas puses, to var uzskatīt par LVM2 korektūras kļūdu (visdrīzāk burtliča), ko atbalsta arī Manceļa *Postillā* tajā pašā pantā lietotais *ſweffcheneex*, tomēr, no otras puses, – tie uzskatāmi par vārddarināšanas variantiem. Šo skaidrojumu atbalsta tas, ka afiksi *-niek-* : *-eniek-* Manceļa darbos parasti lietoti paralēli (vairāk Pūtele 1999: 157

¹⁹ LVM2 Rm 15:4 – *ka mehß zaur Patzeſchanu / vnd EEpreezeenaſchanu ta Raxta Zerribu dabbuyam*, bet Rm 15:5 – *Bett Deews tahß Patzeſchanas vnd tahß Preezibas / dohd jums* [...].

²⁰ Manceļa vārdnīcā Lettus (1638) *verſpotten* tulkots kā *ap=ſmeet*, bet *ſpeyen, ſpotten* – *mehdiet, apmehdiet*.

un Frīdenberga 2016a: 6); tāds variatīvs šā produktīvākā darba veicēju nosaukumu piedēkļa un tā alomorfu lietojums nepārsteidz, jo kopš 17. gs. piedēklis *-eniek-* pamazām tiek aizstāts ar *-inie-* vai *-nie-* (Pūtele 2005: 76).

3.4. Apkopojot nedaudzās vārddarināšanas izmaiņas, jāteic, ka LVM2 tās bieži fiksētas tikai vienu reizi un pamanāmas vairāk nomenos, nevis darbības vārdos. 6 no 9 šajā izmaiņu grupā LVM1 lietotajām un LVM2 labotajām leksēmām pārklājas ar EE, tās rāda LVM1 turēšanos pie EE tulkojuma minētajos piemēros. Līdzīgu pārklāšanos ar EE varam redzēt arī nākamajā tipā.

4. Leksiskās izmaiņas

4.1. Šī tipa izmaiņas vērojamas 16 perikopēs (10,3%): 10 evaņģēliju un 6 epistulu izvilkumos (sk. 1. diagrammā 5. tipu). Te lielu daļu piemēru veido viena vietniekvārda nomainīšana pret citu, piem.: *Mehs äffam to dfirrdeyufchi* → *Mehs äffam fcho dfirrdeyufchi* (Apd 6:11); *aißmigga tas* → *aißmigga wings* (Apd 7:60); *nhe weens Wälls* → *nhe kahds Wälls* (Jņ 8:49); *tomehr dhe czerreya tas to weenu laupifchanu äffam* → *tomehr dhe zerreya tas to kahdu laupifchanu äffam* (Flp 2:6). Visos šajos gadījumos LVM1 esošais vietniekvārds pārklājas ar EE un atbilst Lutera Bībelē esošajam.

4.2. Salīdzinoši daudz šajā tipā ir piemēru ar izmaiņām darbības vārdos. Lk 10:34 Mancelis vācu *pflegen*²¹ LVM1 tulkojis kā *peeluhkoya* (EE ir *glabe* tajā vietā), bet LVM2 izlabojis uz *farrghaja* (Lk 10:34). Šo leksēmu Mancelis izmanto arī savā vārdnīcā *Lettus* (1638), kurā vācu *warten*, *pflegen* tulkojis kā *farrghat*, *kohpt* un citā vietā *pflegen*, *verforgen* kā *ghahdaht*.

Mt 6:24 pantā Mancelis *ee=niedeht*²² maina pret *attftaht*, bet LB lietojamo vācu *verachten* savā *Lettus* (1638) tulko kā *nitzinaht*, *neewaht*, savukārt *verlassen* kā *attftaht*. Viens no nomainīšanas iemesliem var būt tas, ka vārds *ienīdēt* reiz jau lietots tajā pašā pantā, tulkojot citu vācu valodas vārdu (arī EE izmantotas divas dažādas leksēmas):

LB	NJemand kan zweien herrn dienen / entweder er wird einen hassen / vnd den andern lieben / Oder wird einem anhangen / vnd den andern <u>verachten</u> . Jr künd nicht Gott dienen / vnd dem Mammon.
EE	NEewens war duewims Kungims kalpooth / jeb thas wene enidees / vnde to Otre mylees / Jeb thas wenam pekaarles / vnde to otre <u>pulgas</u> . Juus dhe warreth Dewam kalpooth vnde tham Mammon.

²¹ Šajā pantā gr. ἐπιμελέομαι un lat. *curam eius egit*.

²² Šajā pantā gr. καταφρονέω, lat. *contemno*, EE *vnde to otre pulgas*.

LVM1 JĒfus fatziya vs teems ļaudeems: Nhe weens nhe warr diweems Kungeems kallpoht / jeb tam buhß weenu **ee=niedeht** / vnd to ohtru mieļoht / jeb tam buhß weenam peekehrtees / vnd to ohtru **ee=niedeht**. Juhß nhe warreeta Deewam kallpoht vnd tam Mammoḡam.

LVM2 JĒfus fatziya vs teem ļaudeem: Nhe weens nhe warr diweem Kungeem kallpoht / jeb tam buhß weenu **ee=niedeht** / vnd to ohtru mieļoht / jeb tam buhß weenam peekehrtees / vnd to ohtru **attfataht**. Juhß nhe warreeta Deewam kallpoht vnnnd tam Mammoḡam.

Par konsekventu vienas leksēmas nomaiņu pret otru iespējams saukt šo: *ELifabethes laix nahze / ka tay dġimbt by / vnd ta dġimma weenu Dählu* → *ELifabethes laix nahze / ka tay weßteeß by / vnnnd ta weddehß weenu Dählu* (Lk 1:57) un *kad ta dġämm* → *kad ta wäddahß* (Jņ 16:21).²³ Tas ir vienīgais gadījums, kad tas pats vārds mainīts divās dažādās perikopēs, kas atrodas dažādās LVM vietās. Šīs leksēmas nomainīšana redzama, vēl gatavojot LVM1, jo Lk 2:7 pantā EE – *Vnd ta peczimme ßouwe pirmoye Deelee*, bet LVM1 jau redzam *Vnd ta weddehß fawu pirrmu Dählu*.

Nākamais piemērs – *Bett JĒfus paßlehpehß* → *Bett JĒfus nhe lickahß redfeteß* (Jņ 8:59) – ir interesants tādēļ, ka visos iespējamos avotos citās valodās (gr. ἐκρύβη, lat. *abscondit se*, vācu *verbarge sich*), kā arī EE (*paßlepees ßöw*) un pat paša Manceļa *Lettus* (*verbergen* – *apßleht*, *pa=ßleht*) tulkots vienādi, bet LVM2 ir mainīts, šķiet, uz semantiski piemērotāko.²⁴

4.3. Ari Ebr 1:3 LVM1, tāpat kā daudzi labojumi iepriekš, pārklājas ar EE (*lydtcze Waix winges buuſchennes*), bet LVM2 nomainīts, meklējot piemērotāku vārdu: *tas liedfena Ghymis winjas Buhſchanas* (LVM1) → *tas ihpaßſcha Ghymis winjas Buhſchanas* (LVM2).²⁵ LVM1 burtiski pārtulkots vācu salikteņa *das Ebenbilde* ‘attēls’ pirmais komponents vācu *eben* ‘līdzens, gluds’, tāpat kā EE. Citā piemērā LVM1 ar EE pārklājas tikai vienā no diviem variantiem Gal 4:27 pantā: EE – *tay wentefyge ieb atſtate*, bet LVM1 – *tai Attſtatai gir wairahk Bährni*, kas LVM2 labots uz *tai Tuckſchai gir wairahk Bährni*. Tai pašā perikopē ir vēl divi vienas leksēmas šā tipa Manceļa labojumi: *tas Swabbadahß* → *tas Prätzätaß* (Gal 4:30,31). LB abās vietās ir vācu *der Freien*, kas ir burtisks gr. *της ελευθερας* vai lat. *liberæ* tulkojums, bet EE tulkots divējādi – *täs atwallotes Sewes* (Gal 4:30) un *täs atwallotes ieb Swabbades Sewes* (Gal 4:31).

²³ Manceļa vārdnīcā *Lettus* (1638) *vesties* tiek norādīts tikai citā nozīmē: *fich ſchicken oder reimen, quadrare* – *weßtees, klahteeß* un *es ſchicket fich* – *taß klahjah, wäddahß*.

²⁴ Sal. visu LVM pantu – *Tad zehle tee Ackminis aukſcham / ka tee vs to meßt ghribbeya. Bett JĒfus paßlehpehß* (LVM2 – *nhe lickahß redfeteß*) / *vnnnd ißghaya no tahß Bañnizas*. Vārds *paßlēpties* saistās nevis ar kustību vai virzienu, bet ar vietu, pabeigtu darbību, kā arī LVV skaidrots: „*novietoties tā, lai citi nevar saskatīt, arī atrast*”; bet Jņ 8:59 tālāk stāsta par kustību – *un tas izgāja*.

²⁵ Šajā pantā citos avotos: gr. *χαρὰ τοῦ τοῦ ὑποστάσεως αὐτοῦ*; lat. *figura substantiæ eius*; vācu *das Ebenbilde* *seines wesens*. Manceļa *Lettus* (1638) *eben, gleich* – *taißnis, liedfāns*.

Šoreiz Mancelis LVM2 izvēlējies, tulkošanas teorijas terminoloģijā runājot, ne formālo, bet dinamisko tulkojuma ekvivalentu – šo vietu adaptējis, lai doma tiktu uztverta pareizi.

4.4. Vienreiz fiksēts arī tāda virziena labojums: EE – *backeth tho tefcham* : LVM1 – *runnayeeta pareife* → LVM2 *runnayeeta tefcham* (Jņ 13:13).²⁶ Šāda labojuma iemesls nav īsti skaidrs, jo minētie vārdi LVM tiek lietoti lielākoties sinonīmiski – arī *Lettus* (1638) *recht* tulkots kā *pareife*, *tefcham*. Bet citās LVM vietās ar darbības vārdu *runāt* ir gan *runnayeeta tefcham* (Ef 4:25; 1kor 12:6), gan *runnaya pareife* (Mk 7:35). Pirmajā gadījumā citos avotos ir gr. ἀλήθειαν, lat. *veritatem* un vācu *die Wahrheit*, bet Mk 7:35 – gr. ὀρθῶς, lat. *recte* un vācu *recht*, kas perikopju krājumā lietots tikai divreiz un abās reizēs LVM atbilst *pareife* (EE – *tefcham*²⁷). Apgalvot, ka Mancelis vienmēr vācu *recht* tulkojis kā *tiešām*, bet *die wahrheit* kā *pareizi*, nevar, jo arī citos vārdos pārējos pantos redzam variēšanos, piem., gr. τὴν ἀλήθειαν ἔρχεται, lat. *facit veritatem*, vācu *die wahrheit thut* (Jņ 3:21) un gr. ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, lat. *operatur iustitiam*, vācu *recht thut*, bet LVM abos gadījumos *pareife* darra.

4.5. Divreiz LVM2 mainīts saiklis: *tad tee arridfan nhe titzehß / jeb arridfan kaßlabban no Mirroņeems aukfcham czälltohß* → *tad tee arridfan nhe titzehß / kaut arridfan kaßlabban no Mirroņeem aukfcham zälltohß* (Lk 16:31) un *Vnd tas Mui-teneex fiahweya no tahlenes / neds ghribbeya fawas Atzis pazzellt vs Däbbäffu* → *Vnd tas Muiteneex fiahweya no tahlenes / ney ghribbeya fawas Atzis pazzellt vs Däbbäffu* (Lk 18:13). Pēdējā gadījumā LVM1 esošais atbilst arī EE (*nedtcz*), bet LVM2 *neds* varēja būt mainīts, jo lielākoties tika lietots atkārtojumā, piem., *neds mannu Tähwu / neds mann attfieft*, vai aiz cita noliegtā teikuma, piem., *Tee nhe ftrahda / neds tee arridfan wehrp*, bet Lk 18:13 to nav. Tomēr Lk 16:31 pantā ir citādi, jo LB esošais vācu *ob*, kas EE tulkots kā *kad* un Mancela *Lettus* (1638) kā *arrieg*, LVM2 mainīts uz *kaut*, kas nevienu reizi neparādās LVM1, bet LVM2 – tikai šo vienīgo. Kāpēc tas mainīts, liekas skaidrs, jo saiklim *jeb* ir pavisam cita nozīme nekā, piem., *kaut*. To Mancelis uztvēris, jo *Lettus* (1638) *jeb* tulkojis kā vācu *oder* un *entweder*, savukārt *kaut* vispār neparādās, izņemot vienu interjekciju – vācu *O das – ock kaut*.

4.6. Ir arī tādi piemēri, kad nav skaidrs, vai kādā no tekstiem tā nav bijusi korektūras kļūda, piem.: *ghribbeya redfeht / ka juhß rädfaht* → *ghribbeya redfeht / ko juhß rädfaht* (Lk 10:24) un *ka mehß no joproyam teems Ghräkeems wairs nhe Kallpoyam* → *ka mehß nu joproyam teem Ghräkeem wairs nhe Kallpoyam* (Rm 6:6). Lk 10:24 pantā tā, visticamāk, ir LVM1 korektūras kļūda, jo saiklis *ko* šajā teikumā ir loģisks un visos avotos arī pēc LVM2 (piem., MP, Firekera

²⁶ Gr. *καλῶς λέγετε*; lat. *bene dicitis*; vācu *saget recht dran*.

²⁷ Leksēma *pareizi* vispār nav fiksēta EE perikopju krājumā, tāpēc visos gadījumos ir *tefcham*.

perikopēs (1685) vai Glikā Bībelē) ir *ko*. Līdzīgi ir arī Rm 6:6 lietotajā *no* → *nu*, kas EE arī ir *nu joprojam*, un visās citās LVM vietās ir vārdu savienojums *nu joprojam*, nevis *no joprojam*.

4.7. Pēdējais piemērs sākumā var tikt uzskatīts par korektūras kļūdas labojumu – *Saulus* → *Paulus* (Apd 9:22), bet tam ir cits interesants skaidrojums. Vispirms jāteic, ka pretēji iepriekš aplūkotajiem šīs grupas piemēriem, Apd 9:1–22 izvilcuma, kas domāts Paula (Pāvila) dienai, EE nav. Tas ir Mancela papildinājums, tāvad tulkots no jauna. Kaut LVM tulkojuma avoti nav pētīti, šo to var redzēt, salīdzinot vienu pantu:

GR	Σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο καὶ συνέχυνεν [τοὺς] Ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Δαμασκῷ συμβιβάζων ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ χριστός.
V	Saulus autem magis convalescebat et confundebat Iudaeos qui habitabant Damasci adfirmans quoniam hic est Christus
LB	Paulus aber ward je mehr krefftiger / vnd treib die Jüden ein / die zu Damasco woneten / vnd bewerts / Das dieser ist der Christ.
LVM1	Bett Saulus tappa jo wairahk štiprahx / vnd eerunnaya tohš Judds / kattri eekšchan Damašco dfiewoya / vnd apleezenaya / ka šchiš gir tas Chrištus.
LVM2	Bett Paulus tappa jo wairahk štiprahx / vnd eerunnaya tohš Judds / kattri eekšchan Damašco dfiewoya / vnd apleezenaya / ka šchiš gir tas Chrištus.

Acīmrēdzot LVM2 *Saulus* → *Paulus* labojums radies Luterā Bībeles iespaidā, jo gan oriģinālavotā (gr. Σαῦλος), gan Vulgātā (lat. *Saulus*) personvārds *Pauls* netiek lietots.²⁸ Turklāt personvārds *Saulus* LB mainīts pret *Paulus* tikai vienā Apd 9 nodaļas vietā – Apd 9:22 pantā, bet citos pantos visur tiek lietots *Saulus* (kopā 8 reizes). Tas mudina domāt, ka Mancelis LVM2 rediģējis pēc Luterā Bībeles un tās vietas, kas nesakrita, labojis. Iespējams, ka to nav darījis pats Mancelis, bet kāds cits formāli salīdzinājis tulkotās vietas ar LB (sal. arī tālāk 6.1.3.). No citiem avotiem *Paulus* šajā vietā rasties nevarēja. Aktuāls paliek jautājums, kāpēc Mancelis LVM1 personvārdu tulkojis kā *Saulus*, nevis *Paulus*, jo gan LVM1, gan LVM2 teikuma uzbūve atbilst vācu valodai, un izskatās, ka LB bijis to tulkojuma avots.²⁹ Mazliet skaidrāk kļūst, skatoties uz pašu LB, – personvārds variē arī dažādos LB izdevumos. Pirmajā 1522. g. un vēlākajos Jaunās Derības izdevumos līdz 1544. g. tiek lietots *Paulus* (WA 3(6): 452), kas

²⁸ Šo divu personvārdu – *Paulus* (latv. *Pāvils*) un *Saulus* – jauksana varējusi rasties tādēļ, kā *Saulu*, kas nosaukts pirmā ebreju karaļa vārdā, apustuļi pēc atgriešanās nosaukuši par *Paulu* (lat. *paulus* 'sīks, mazs'), vairāk par to sk. Marrow 1986: 5–7; Taylor 2012: 84–85.

²⁹ To, ka šis pants netika tulkots no sengrieķu valodas, rāda ne tikai teikuma uzbūve, bet arī citas pazīmes, piem., vācu *je mehr krefftiger* burtiski sakrīt ar *jo wairahk štiprahx*, bet ne gr. *μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο*. Pantu, kas rāda, ka netika tulkots no sengrieķu teksta (vismaz analizētajos gadījumos), ir vairāk, piem., Mt 22:17.

paturēts arī 1545. g. iespiestajā Bībelē, kaut zināms, ka vēl 1540. g. izdevumā ar Luteru piezīmēm *Paulus* tika labots uz *Saulus* (WA 3(4): 306). Balstoties uz LB kritisko aparātu (WA 3(6): 452), *Saulus* Apd 9:22 pantā parādās Jaunās Derības izdevumos kopš 1544. g., bet Bībelēs – kopš 1546. g. Tātad liktos, ka varam precizēt arī LVM tulkojuma un rediģēšanas avotus. Bet tas nav tik vienkārši, jo patiesībā abi personvārdi atrodami dažādos LB izdevumos vēl ilgi pēc Luteru nāves, piem., Hansa Lufta 1572. g. Vitembergā izdotajā LB ir *Saulus*, bet turpat 1571. g. iespiestajā Hansa Krafta izdevumā joprojām paliek *Paulus*.³⁰ Šie izdevēji, šķiet, balstījušies atšķirīgos LB izdevumos, bet tas jāpēta atsevišķi, iekļaujot citas iespējamās pazīmes.

Manceļa gadījumā jāņem vērā arī citi faktori, kā, piem., tas, ka Apd 9:22 ir pēdējais paredzētā lasījuma pants, bet Luteru izvēlētais personvārds *Paulus* parādās vienu vienīgu reizi – iepriekšējos izvilkuma pantos viscaur lietots *Saulus* (kopā 6 reizes). Tātad, pat ja LVM1 būtu bijis tulkots no LB, kurā lietots *Paulus*, izvēle palikt pie *Saulus* liktos pamatota perikopju krājuma struktūras dēļ.

4.8. Apkopojot teikto par leksiskajām izmaiņām, jāsecina, ka Mancelis gandrīz divreiz vairāk labojis leksēmas evaņģēliju, nevis epistulu izvilkumos. Tas lielākoties darīts atsevišķos gadījumos, bet par vienīgo konsekventu izmaiņu var saukt darbības vārda *dfimbt* → *wefteeß* maiņu, kas sākusies jau LVM1. Atšķirībā no iepriekš aplūkotajiem izmaiņu tiptiem, nevis lietvārdu, bet tieši darbības vārdu maiņu ir visvairāk. Tomēr arī vienīgais lietvārds nav sugas vārds, bet īpašvārds *Saulus* → *Paulus* (Apd 9:22), kurš ļauj apgalvot, ka LVM2 rediģēts, vai vismaz teksta korektūra lasīta, salīdzinot to ar Luteru Bībeli.

5. Sintaktiskās izmaiņas

Pie izmaiņām sintaksē pieskaitāmas prepozīciju un ar tām saistīto locījumu izmaiņas (5.1.), kā arī citas teikuma sintaktiskās struktūras izmaiņas (5.2.), kuru ir divreiz mazāk. Kopumā sintaktiskās izmaiņas LVM2 fiksētas 15 perikopēs (9,68%, sk. 1. diagrammā 6. tipu): 8 evaņģēliju un 7 epistulu izvilkumos. Izņemot vienu gadījumu (Apd 10:34–43), epistulu izvilkumos fiksētas tikai ar prepozīcijām saistītas izmaiņas.

5.1. Andronova (Milčonoka 1998: 52), pētot Manceļa *Postillu*, ievērojusi tendenci, ka prepozīcijas vienskaitlī ar vīr. dz. lietvārdiem biežāk lietotas ar akuzatīvu, bet siev. dz. vārdi – ar ģenitīvu. Tieši tādā virzienā ir fiksēti labojumi (daudz biežāk ar siev. dz. vārdiem):

³⁰ Tas pats iespiedējs Hanss Lufts 1545. g. LB iespiedis vēl ar *Paulus*, bet pārējos izdevumos kopš 1549. g. atrodams *Saulus*.

a) vīr. dz. – vsk. ģen. → vsk. akuz.: **eeĥſchan** Kunga Wahrda → **eeĥſchan** Kungha Wahrdu (Mt 21:9);

b) siev. dz. – vsk. akuz. → vsk. ģen.: **eeĥſchan** Kappu → **eeĥſchan** Kappas (Mk 16:5); **eeĥſchan wiffu gharrigu ghuddribu vnd fappraſſchanu** → **eeĥſchan wiffas gharrigas ghuddribas vnnnd fappraſſchanas** (Kol 1:9); **eeĥſchan Meeffu** → **eeĥſchan Meeffas** (Lk 1:31); **no Afera Czilltu** → **no Afera zilltas** (Lk 2:36); **no wiffu firrdi** → **no wiffas firrds** (Mt 22:37); **no wiffu Dwehffel** → **no wiffas Dwehſfeles** (Mt 22:37); **no to Mahzibu** → **no tahs Mahzibas** (Rm 10:17; ltes 4:3); **pehtz to foliſchanu** → **pehtz tahß foliſchanaß** (Gal 4:28).

Vēl viens labojums – **czaur JEfum CHriftum muhffam Peſtitayam** → **zaur JEfum CHriftum muhffu Peſtitayu** (Tit 3:6) – varēja rasties, ieraugot nepareizo locījumu ar prievārdu *caur*, jo LVM1 lietots pēc analogijas ar *JEfum*, kas savukārt locīts pēc latīņu valodas gramatiskās sistēmas (vsk. akuz. -um).

5.2. Citas sintaktiskās izmaiņas saistītas ar teikuma struktūras maiņu, piem., *Jums gir dohta finnaht ta Apflehpſchana tahß Deewa Wallſtibas* → *Jums gir dohts finnaht to Apflehpſchanu tahß Deewa Wallſtibas* (Lk 8:10). Te LVM1 teikuma priekšmets (*ta Apflehpſchana*) ir saskaņots ar izteicēju (*dohta*)³¹, tomēr LVM2, laikam citvalodu avotu ietekmē³², teikums mainīts pret bezpersonas teikumu, un tādā veidā kādreizējais teikuma priekšmets LVM2 veic papildinātāja funkciju.

Nākamais Mancela labojums arī ir pēc citvalodu avotiem: *Vnd to Wahrdu / katru yuhß dfirraht / nhe gir manns / bett ta Tähwa / katters mann fuhtiyis gir* → *Vnd taß Wahrds / katru yuhß dfirraht / nhe gir manns / bett ta Tähwa / katters mann fuhtiyis gir* (Jņ 14:24)³³. Minētajā teikumā LVM1 vārds saskaņots ar apzīmētāja palīgteikumā lietoto *dzirdat* + *ko?*, kas acīmredzot radies EE ietekmē (*Vnde to wärde / katre yuus czirdaat / nhe gir mans/ [..]*), bet LVM2 kļūda labota, saskaņojot to ar teikuma salikto izteicēju.

EE ietekmē radies arī šis Apd 10:43 fragments LVM1 – *pammeſſchanu tohß Ghräkos dabbuit buhß* (EE – *pammeſſchen thos greekes dabbuth buus*), kas LVM2 labots uz *pammeſſchanu to Ghräko dabbuit buhß*. Piemērs ir interesants arī tāpēc, ka Mancelis to jau ir labojis LVM1, bet nekonsekventi – Apd 10:43 pants LVM ir divos izvilumos (Apd 10:34–43 un Apd 10:42–48), bet LVM1 tas tika labots tikai otrajā, Apd 10:34–43 perikopē ir atstāts *pammeſſchanu tohß Ghräkos dabbuit buhß*.

³¹ EE – *Jums gir dota / Binnath tho apflepschenne tho Dewe walſtibe*.

³² GR – ὑμῖν δέδοται γινῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ; V – *Vobis datum est nosse mysterium regni Dei*; LB – *Euch ists gegeben zu wissen das Geheimnis des reichs Gottes*.

³³ GR – καὶ ὁ λόγος ὃν ἀκούετε οὐκ ἔστιν ἐμὸς ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρός; V – *et sermonem quem audistis non est meus sed eius qui misit me Patris*; LB – *Vnd das wort das jr höret / ist nicht mein / Sondern des Vaters / der mich gesand hat*.

Vienu reizi Mancelis ir labojis arī EE bieži sastopamo burtisko vācu *Vnd da er das saget* (LB) teikuma tulkojumu (EE – *Vnde kad thas to fatcye*). Tas LVM2 mainīts uz divdabja teicienu – *Vnd kad tas to fatziya* → *Vnd to fatziyis* (Jņ 20:22), kas vērojams arī oriģinālā sengrieķu valodā.³⁴

Pēdējais sintaktisko izmaiņu piemērs ir Jņ 13:4 pantā: *jehme weenu Autu / vnd apyohffehß föw* → *apyohffehß ar to*. Pretēji iepriekš minētajiem, tas nebalstās uz citvalodu avotiem, jo GR ir *καὶ λαβὼν λέντιον διέξωσεν ἐαυτόν*; V – *et cum accepisset linteum praecinxit se*; LB – *vnd nam einen Schurtz / vnd umbgurtet sich* un pat EE – *vnde yeme wene aute / vnd apyofees föw* ir atgriezeniskais vietniekvārds, ko Mancelis nomainījis pret prepozicionālo konstrukciju *ar to*. Veicot izmaiņas, Mancelis iesaistījis jaunu teikuma locekli – papildinātāju.

5.3. Kā var redzēt, citu sintaktisko izmaiņu LVM2 nav tik daudz, kā ar prepozīcijām saistīto, perikopju attiecība ir 5:10. Tās visas rāda, ka, gatavojot LVM1, daudzas konstrukcijas vai pat kalkus Mancelis, iespējams, pārņēmis no EE (sal. Lk 8:10; Jņ 14:24; Apd 10:43), bet, jau izdodot otro LVM izdevumu, vietām labojis. Ar prepozīcijām vienskaitlī fiksētās izmaiņas ir sistemātiskas: prievārdi ar vīr. dz. lietvārdiem – *vsk. gén.* → *vsk. akuz.*, bet siev. dz. – *vsk. akuz.* → *vsk. gén.*

6. Struktūras izmaiņas

Teikuma struktūras izmaiņu tips jādala sīkāk apakšgrupās: 6.1. – pielikumos un 6.2. – izlaidumos, kuru ir trīsreiz mazāk nekā pielikumu (sk. 1. diagrammā attiecīgi 7. un 8. tipu).

6.1. Pielikumi

6.1.1. Šādas izmaiņas ir 13 perikopēs (8,38%), un 9 no tām ir evaņģēliju, bet 4 – epistulu izvilkumi. Bieži ir grūti precīzi pateikt šajā apakšgrupā iekļauto labojumu izcelsmi, jo dažreiz tie var būt uzskatāmi gan par īstiem labojumiem, gan par LVM1 korektūras kļūdu, izlaidumu labošanu. Piemēram, Ebr 1:1 pantā redzamās izmaiņas liekas korektūras labojums – *KAd Deews pırrmayohß dafchade Reife vnd vs dafchadu Wies runnayis gir* → *KAd Deews pırrmayohß Laikohß dafchade Reife vnd vs dafchadu Wies runnayis gir*;³⁵ *auxtaku Wahrdu par teems gir manntoyis* → *auxtaku Wahrdu wings par teem gir manntoyis*; arī *rädfaht juhs py teems / nomannaita* → *rädfaht juhs py teem / und*

³⁴ GR – *καὶ τοῦτο εἶπὼν*; V – *hoc cum dixisset*.

³⁵ GR – *Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι*; V – *multifariam et multis modis olim*; LB – *NAch dem vor zeiten Gott manchmal / vnd mancherley weise*; EE – *PEetcz to ka exkan prefchelaikims Deews duodtze kārth*.

nomannaita (Lk 21:30)³⁶, bet Lk 2:37 pantā *ta nahze muhfcham no Bafnizas* → *ta nhe nahze muhfcham no Bafnizas* var būt sintaktiskas kļūdas (dubultā nolieguma trūkuma) vai arī korektūras labojums, jo LB ir *die kam nimmer vom Tempel*, un EE – *ta nhe naetce neewenkärth no tho Bafnice*. Nav skaidrības arī ar Mt 11:2 – *KAd (Janis) Johannes Czeetumà tohs darrbus Chrifii dſirdeya* → *KAd (Janis) Johannes Zeetumà buhdams tohs darrbus Chrifti dſirdeya*. Te var būt arī korektūras labojums, bet visdrīzāk Mancelis papildinājis teikumu vēlāk, jo labojumu nevar izskaidrot ar citvalodu avotiem vai EE.³⁷

6.1.2. Kā iespējamus burtliča kļūdu labojumus var minēt vēl šos pielikumus: *eekſchan manna Tähwa Nammu, ka tas teems leezibu dohd* → *eekſchan manna Tähwa Nammu, Aifto mann gir wehl peetz Brahle / ka tas teem leezibu dohd* (Lk 16:28)³⁸; *myloyeeta tohß Brahļus / ghohdaita to Koninju* → *myloyeeta tohß Brahļus / byeeta Deewu ghohdaita to Koninju* (1Pēt 2:17)³⁹; *to Jaņa Brahli* → *to Jäcobu Jaņa Brahli* (Apd 12:2)⁴⁰. Tomēr vēl divi – *tu wehl wirffon ſcho czeļļu effi* → *tu wehl py to wirß zellu effi* (Mt 5:25)⁴¹ un *JEfus jehme tahß Maiſes* → *Bett JEFus jehme tahß Maiſes* (Jņ 6:11)⁴² – drīzāk uzskatāmi par Mancelļa pielikumiem. Mt 5:25 tāpēc, ka LVM2 lietots prievārds *pie*, kas atbilst vācu *bei*, tomēr EE ir *ar*, tātad varbūt Mancelis to labojis pats pēc tam, kad pamanījis, ka palaidis to garām LVM1. Turklāt šajā pantā veikti arī citi morfoloģiski (pasvītrots) un struktūras (treknrakstā) labojumi – *wirffon ſcho czeļļu* → *wirß zellu*. Par nākamo – Jņ 6:11 – piemēru šaubas var rasties, jo tajā, no LVM2 perspektīvas skatoties, pielikts pirmais panta vārds, un tādas burtliča kļūdas bieži negadās. Viegļāk par šo piemēru būtu spriest tad, ja otrais panta vārds, kas ir īpašvārds *Jēzus*, nesāktos ar lielo burtu.

³⁶ GR – βλέποντες ἄφ' ἑαυτῶν γινώσκετε; V – scitis quoniam; LB – so sehet ihr's an ihnen und merket; EE – redtczath yuus py tems / vnd nomanneth.

³⁷ GR – Ὁ δὲ Ἰωάννης ἀκούσας ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ; V – Iohannes autem cum audisset in vinculis opera Christi; LB – Da aber Johannes im Gefängnis die Werke Christi hörte; EE – BEth kad Johannes / exkan to cetumme tös brinummedarbes Chrifti czirdey.

³⁸ GR – ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφούς, ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς; V – habeo enim quinque fratres ut testetur illis; LB – Denn ich habe noch fünf Brüder / das er jnen bezeuge; EE – exkan manne Thewe Namme, aefto man gir whel pece Brale / ka thas tims Ledtczibe dode.

³⁹ GR – πάντας τιμήσατε, τὴν ἀδελφότητα ἀγαπάτε, τὸν θεὸν φοβεῖσθε, τὸν βασιλέα τιμᾶτε; V – omnes honorate fraternitatem diligite Deum time te regem honorificate; LB – Thut ehre jederman. Habt die Brüder lieb. Fürchtet Gott. Ehret den König; EE – Parradeth yckwenam Gode / Thurret tös Brales myle / byftet Dewe / godet to Könige.

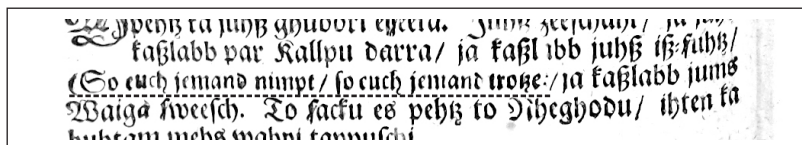
⁴⁰ GR – ἀνέλεν δὲ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου μαχαίρῃ; V – occidit autem Iacobum fratrem Iohannis gladio; LB – Er tödtet aber Iacobum Johannes bruder / mit dem schwert.

⁴¹ GR – ἕως οὗτο εἰ μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ ὁδῷ; V – dum es in via cum eo ne forte tradat; LB – die weil du noch bey jm auff dem wege bist; EE – tapeetcz ka tu whel ar tho wuerßon to czele effe.

⁴² GR – ἔλαβεν δὲ τοὺς ἄρτους; V – Accepit ergo Jesus panes; LB – Jhesus aber nam die Brot; EE – Beth Jefus yeme tös Mayßes.

Citāda tipa LVM2 pielikums ir iespraudums – *Tu effi ihs schim to labbu Wyneu faudseyis* → *Tu effi ihs schim to labbu Wienu faudseyis* (**taupijis**) (Jņ 2:10). Leksēmu *faudsejis*, kas ir arī LVM1, Mancelis varējis pārrakstīt no EE (*βoudtceys*), tomēr iespraudums *taupijis* noteikti ir jauns labojums, kas varēja rasties, meklējot ekvivalentu iespējamās tulkojuma avotos esošajiem vārdiem: GR – *τηρώω*; V – *servo*, LB – *behalten*. To, ka labojums ir jauns, rāda arī tā rakstība – <y> vietā <j>, tomēr tai pašā perikopē citos vārdos <y> burts atstāts nemainīts, piem., *biyis* (Jņ 2:9) vai blakus esošā *faudseyis*. Tas varētu papildināt 1.3. aprakstīto Lk 17:16 piemēra skaidrojumu un minējumu, ka teksts varējis nebūt pārrakstīts no jauna, bet labojumi rakstīti virsū vai blakām⁴³.

6.1.3. Pēdējais šīs apakšgrupas piemērs visvairāk atšķiras no iepriekš aplūkotojiem, jo pielikums ir citā valodā:

1. attēls. LVM2 iespraudums vācu valodā 2kor 11:20 pantā

Tas, ka pielikumam šajā 2kor 11:20 pantā bija jābūt, ir skaidrs, jo LVM1 pārrakstīts EE izlaidums, kas oriģinālvotos ir:

GR	ἀνέχεσθε γὰρ εἰ τις ὑμᾶς καταδουλοῖ εἰ τις κατεσθίει εἰ τις λαμβάνει εἰ τις ἐπαίρειται εἰ τις ὑμᾶς εἰς πρόσωπον δέρει
V	Sustinetis enim si quis vos in servitute redigit, si quis devorat, si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem vos cædit.
LB	Jr vertragenet / so euch jemand zu Knechte machet / So euch jemand schindet / So euch jemand nimpt / So jemand euch trotzet / So euch jemand in das angesichte streicht.
EE	Juus cefchat kad yums kaßlabban pār kalpeems dar / kad yums kas labban dyra // [] kad yums kaßlabban exkan tho wayge bytte.
LVM1	Juhß czeefchaht / ja juhs kaßlabb par Kallpu darra / ja kaßlabb juhß iß=fuhtz / [] ja kaßlabb jums Waiga' fweefch.
LVM2	Juhß zeefchaht / ja juhs kaßlabb par Kallpu darra / ja kaßlabb juhß iß=fuhtiz / (So euch jemand nimpt /so euch jemand trotze:/ ja kaßlabb jums Waiga' fweefch.

⁴³ Šajā konkrētajā gadījumā iespraudumam vieta bija, jo tas ir pēdējais rindkopas teikums.

Var tikai minēt, kāpēc šis iespraudums ir atstāts vācu valodā. Liekas, ka tas darīts nejauši (tāds ir tikai vienu reizi) – vai nu pats Mancelis pamanījis izlaidumu, pierakstījis to malā, lai vēlāk iztulkotu, un aizmirsis, vai nu drīzāk kāds cits, piem., korektūras lasītājs vai, mazticams, burtlicis, liekot burtus, pamanījis kļūdu un to pievienojis (iespraudums sākas ar iekavu). Visticamāk, ka kļūdu labojis korektors, kas iespraudumu neatļāvēis pats tulkot latviešu valodā un ierakstījis iekavās labošanai, jo tekstu salīdzināšana ar oriģināliem nebija viens no burtliču uzdevumiem.. Šādu minējumu papildina arī ziņas, ka LVM1 lasījis kāds nezināms korektors (SLV: 44), tāds visdrīzāk bijis, arī gatavojot LVM2.

6.2. Izlaidumi

Izlaidumu ir daudz mazāk nekā pielikumu, tie atrodami tikai 5 perikopēs (3,2%) – 4 evaņģēliju izvilkumos un 1 epistulā (sk. 1. diagrammā 8. tipu). Tie gandrīz vienmēr var tikt izskaidroti kā lieku vārdu vai vācisku konstrukciju labojumi, piem.: refleksīvo verbu saistījums ar vietniekvārdu – LB ir vācu *demütiget euch*, kas EE tulkots kā *femmoyates yums*, bet LVM1 *Sämmoyeetees jums*, savukārt LVM2 labots uz *Sämmoyeetees* (1Pēt 5:6). Pie tādiem labojumiem vēl jāpiemin Jņ 3:4 – *Ka warr weens Czillwähx peedfimbtx tapt → Ka warr Zillwähx peedfimbtx tapt*, kas EE arī ir tulkots ar vietniekvārdu, kuram ir nenoteiktā artikula funkcija – *wens Czilwhex*, jo vācu valodā ir *ein Mensch*, un Mt 5:25 – *wirffon scho czellu effi → wirß zellu effi* (vācu *auff dem wege*; EE – *wuerßon to czelle*) un tai pašā perikopē esošais Mt 5:23 pants – *kas ja=darra gir → kas ja=darra* (EE – *ka touwam Bralam kaßlab prettibe thöw gir*).

Jņ 13:12 pantā LVM2 izsvītota prievārda konstrukcija, kas atrodama tikai EE, bet nav citvalodu avotos – *jehme tas fawas Drehbes pyßöw / vnd noßähdahß* (LVM1) → *jehme tas fawas Drehbes / vnd noßähdahß* (LVM2)⁴⁴.

6.3. Struktūras izmaiņu tipā iekļauto izlaidumu izcelsme šķiet skaidra – lieku vārdu, bieži vien kalku, svītrojumi. Analizējot pielikumus, dažreiz tomēr grūti nošķirt, jo nav skaidrs, vai pielikums ir īsts vai tikai LVM1 korektūras kļūdas labojums. Starp pārējiem pielikumiem izceļas divi iekavās ierakstīti iespraudumi, kas neapšaubāmi nav korektūras kļūdu labojumi, bet gan pielikti vēlāk. Viens no tiem ir 2kor 11:20 panta, kas papildina leksiskās izmaiņas *Saulus → Paulus* (Apd 9:22) skaidrojumu par LVM2 korektora klātbūtni.

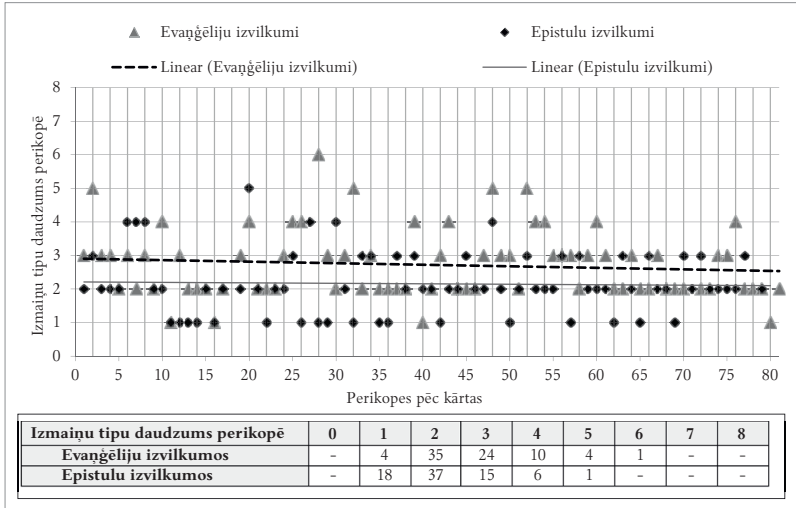
⁴⁴ GR – [καὶ] ἔλαβεν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ καὶ ἀνέπεσεν πάλιν εἶπεν αὐτοῖς; V – *et accepit vestimenta sua cum recubuisset iterum*; LB – *nam er seine Kleider / vnd satzte sich wider nider*; EE – *yeme thas bouwes drebess pyßöw / vnde pafeedās böw*.

7. Izmaiņu tipu apkopojums

7.1. Apkopojot teikto par visiem izmaiņu tipiem LVM2, ir jāakcentē būtiskākais. Pirmkārt, pilnīgi visi izmaiņu tipi pierāda, ka evaņģēliju izvil- kumi LVM2 laboti vairāk nekā epistulu perikopes; to var labi redzēt, atdalot un sastatot 1. diagrammā minētos izvilukumus pēc izmaiņu tipu daudzuma tajos, sal.:

2. diagramma

Izmaiņu tipu daudzums evaņģēliju un epistulu izvilumos pēc to kārtas LVM

Pēc šīs 2. diagrammas un datu tabulas tajā var apgalvot, ka viens vai divi tipi visbiežāk ir epistulu izvilumos (vidēji 2,08 tipi vienā perikopē), bet trīs un vairāk – evaņģēliju perikopēs (vidēji 2,71). Papildus 2. diagrammā var redzēt abu daļu tendenču liknes (ang. *linear*)⁴⁵, kas ir ne tikai atšķirīgas, bet arī beigās pakāpeniski samazinās. Tas nozīmē, ka perikopju krājuma sākumā ir mazliet vairāk izmaiņu tipu nekā beigās, taču arī tās nesamazinās identiski abās daļās – epistulu likne samazinās mazāk (2,2 → 2,1) nekā evaņģēliju (2,9 → 2,5). Tas rāda tendenci, ka evaņģēliju izvilkumi krājuma sākumā tika laboti mazliet vairāk, precīzāk – dažādākos valodas līmeņos, bet epistulu daļā likne samazinās pārāk neuzkrītoši, lai to varētu saukt par tendenci.

⁴⁵ Tendences likne rāda mainīgo vidējo, diagrammā tā parādīta, izmantojot *Microsoft Excel 2010* komandu krājuma *Analysis* komandu *Linear Trendline*.

Ņemot vērā daudzus divu tipu – rakstības un dsk. dat. *-ms* → *-m* – labojumus LVM2, likās mērķtiecīgi paskatīties, vai to daudzums ietekmē novēroto tendenci:

2. tabula

3.–8. izmaiņu tipu daudzums evaņģēliju un epistulu izvilkumos

Izmaiņu tipu daudzums perikopē	0	1	2	3	4	5	6
Evaņģēliju izvilkumos	35 (44,87%)	28 (35,9%)	10 (12,82%)	4 (5,12%)	1 (1,28%)	-	-
Epistulu izvilkumos	49 (63,63%)	20 (25,97%)	7 (9,09%)	1 (1,3%)	-	-	-

Lai gan rakstības un dsk. dat. *-ms* → *-m* izmaiņas netika iekļautas tabulā, tendence ir ļoti līdzīga aprakstītajai – vairāk un dažādāki izmaiņu tipi ir vērojami evaņģēliju daļā, bet epistulu daļā to ir mazāk – 63,63% izvilkumu nav citu izmaiņu tipu (tabulā – 0), izņemot vienu vai abus visbiežākos.

7.2. Otrā lieta, kas jāakcentē, ir LVM1 atbilstība EE. Daudzos minētajos piemēros LVM1 labotās vietas pārklājas ar EE, kas rāda, ka Mancelis, gatavojot LVM1, ciešāk turējies pie EE, bet pēc vairāk nekā desmit gadiem, gatavojot LVM2, daudzas vietas labojis. Pēc LVM2 izmaiņu tipu analīzes tendence ir acīmredzama, kaut arī dažos piemēros ir grūti nosakāms, vai tā bijusi EE ietekme vai LB, jo minētās vietas bieži vien burtiski sakrīt ar EE tulkojuma avotu – Lutera Bibeli. Mancelļa turēšanos pie agrākajiem tekstiem tur, kur tas bija iespējams, vēl labāk atspoguļo jaunās LVM2 perikopes.

II. Jaunās *Lettisch Vade mecum* (1644) perikopes

Kā teikts sākumā, LVM2 no LVM1 atšķiras ar trim jauniem lasījumiem: divi paredzēti 6. svētdienai pēc Zvaigznes dienas – 2Pēt 1:16–21 un Mt 17:1–9⁴⁶ – un viens miera dienai – Zīr 50:24–26⁴⁷. Miera dienai paredzēts arī lasījums no evaņģēlija, ko Mancelis LVM2 papildinājis ar četriem pantiem (LVM1 Lk 13:1–5 → LVM2 Lk 13:1–9). Divus no trim – visu Mt 17:1–9 un daļu 2Pēt 1:16–21 perikopes – atrodam arī citos LVM lasījumos, kas dod iespēju spriest ne tikai par izmaiņām un to virzienu, bet arī par Mancelļa LVM2 sagatavošanas veidu un turēšanos pie agrākajiem tekstiem.

⁴⁶ *Epifel am sechften Sontage nach der Erfcheinung Chrifti un Evangelium am sechften Sontage nach der Erfcheinung Chrifti.*

⁴⁷ *Epifel am Friedenstage, Syrach. 30.*

1. 2Pēt 1:16–21

Jaunajā LVM2 perikopē ietilpst trīs panti no cita, 27. svētdienai pēc Trīsvienības svētkiem (2 Pt 1:12–18), paredzēta lasījuma:

	LVM1 un LVM2	LVM2 ₂
	<i>Epistel am 27. Sontage nach Trinitatis / 2. Petr. 1.</i>	<i>Epistel am sechsten Sontage nach der Erſcheinung Chriſti / 2. Petr.1</i>
16	<u>Aiſto</u> mehß nhe älfam klauffiyuſchi tohß Ghuddrus Paľfa-ckus / kad mehß jums <u>lickam linnah</u> t to Spähku vnd[vnnd] <u>to</u> Att-nahkſchanu muhľfa Kunga JĒſu CHRiſti / bett <u>mehß älfam winja Ghohdibu paľſchi redſeyuſchi</u>	Mieľi Brahľi / mehß nhe älfam vs tahm ghuddrahm paľfakam däwufchees / kad mehß jums pa=fatzijufchi älfam to Spähku vnd Attnahkſchanu muhľfa Kun-ga JĒſu CHRiſti / bett <u>paľſchi älfam winja Ghohdu redſe-yuſchi</u> /
17	kad wings <u>dabbu</u> ya no Deewu to Tähwu / Ghohdu vnd flawu / czaur[zaur] weenu ballx- ni / kattru winjam / <u>noticka</u> / no tahß leelas <u>Ghohdibas</u> / ar wahrdu: Schiß[ſchiß] gir manns mieľais Dähls / <u>py kattru mann labbs Prahtz</u> gir.	kad Wings no Deewu to Tähwu <u>dabbu</u> ja Ghohdu vnnd Teickſchanu / zaur weenu Ballxnu / kattru vs winju / ſchawehß no to leelu Ghohdu / ar ſcheem Wahrdeem: ſchiß gir manns mieľais Dähls / katters mann patiek .
18	Vnd ſcho Ballxni älfam mehß <u>dſirrde-yuſchi no Däbbäľfu atnāľtu</u> / kad <u>mehß ar to biyam</u> / wirs to ſwäh <u>tu</u> Kallnu.	Vnnd ſcho Ballxni älfam mehß no Däbbäľfu dſirrdeyuſchi nahkam / buhdami ar winju / wirß to ſwäh <u>tu</u> kallnu.

LVM1 un LVM2 27. svētdienai pēc Trīsvienības svētkiem paredzēto lasījumu panti ir identiski, izņemot dažus rakstības labojumus, kas iezīmēti kvadrātiem []. Tomēr tai pašā otrajā LVM izdevumā (LVM2₂) 2 Pt 1:16–18 panti ļoti atšķiras, acīmredzot tie tulkoti no jauna. Tas, protams, nepārsteidz, jo perikopju krājumos atsevišķas perikopes nav sadalītas pantos un vajadzīgās vietas (it īpaši tad, kad vajag tikai dažus pantus, kas ir citas perikopes vidū) ir grūti atrodamas.

Lielākoties LVM2₂ no LVM2 atšķiras ar vārdu izvēli, piem., *klauffiyuſchi* → *pa=fatzijufchi* (vācu *folgen*); *flawu* → *Teickſchanu* (vācu *Preiß*), formu lietošanu, piem., divdabjiem *nahkam*, *buhdami*, un teikuma uzbūvi – daudzviet LVM2 paturēta vāciska teikuma struktūra, kas nāk vēl no EE burtiskā tulkojuma, piem.: 2 Pt 1:16 – *beth mhes effem winge Godybe paľſche redtczeiſche* (EE) : vācu *Sondern wir haben seine Herrligkeit selber gesehen*, vai 2 Pt 1:18 – *Vnd ſcho Balxne effem mhes czirdeſche / no Debbefſe atneefo* (EE) : vācu *Vnd diese stimme haben wir gehöret vom Himel bracht*.

Šie 2 Pt 1:16–18 panti labi atspoguļo arī Manceļa svārstīšanos dažādos valodas līmeņos, piem., morfoloģijā – lietvārda celmi (*ballxni* : *Ballxnu*), dzimtes formas daudzskaitlī (*Paffackus* : *paffakam*) vai rakstībā pat tajā pašā LVM2₂ pantā esošajos vārdos – *pa=fatzijufchi*, bet *redseyufchi*.

2. Mt 17:1–9

Pretēji iepriekš aplūkotajai perikopei, otrs jaunais lasījums – Mt 17:1–9 – pilnā apjomā atrodams citas dienas lasījumā. Varētu domāt, ka tas autoram nebija jātulko no jauna, jo bijusi iespēja to pārrakstīt gan no EE, gan no LVM1, tomēr visai droši var teikt, ka tas nav darīts:

	LVM1 un LVM2	LVM2 ₂
	<i>Evangelium am 27. Sontage nach Trinitatis Matth. 17.</i>	<i>Evangelium am fechten Sontage nach der Erfcheinung Chrifti / Matth. 17. Cap.</i>
1	PEhtz felfchams[felfcham] Deenahms[Deenaham] jehme JEfus py fōw Peteri vnd Jācobu / vnd Jahni winja Brahli / vnd wedde tohß fawißke vs <u>weenu</u> auxtu Kallnu /	VNd pehtz felfcham Deenahm jehme JEfus py fōw Pehteri / vnd Jācobu / vnnd Jahni winja Brahli / vnd wedde tohß fawißke wirrb auxtu kallnu.
2	vnd tappa winjeems[winjeem] rādfoht apfkaidrohtz. Vnd winja Waix[Waigs] fpiedeya ka <u>ta</u> faule / vnd winja Drehbes tappa balltas / ka <u>ta</u> Ghaißma.	Vnd tap-pa winjeems rādfoht apfkaidrohtz / vnnd winja Waigs fpiedeja ka <u>faule</u> / vnnd winja drahnas tappa balltas ka kahda Ghaiß-ma.
3	Vnd redfi / tad <u>paradiyahß</u> teems[teem] Mofes vnd Elias / tee runnaya ar <u>winju</u> .	Vnnd redfi / tad rahdiyahß teem Mofes vnd Elias / tee runnaja ar to .
4	Bett Peteris adbill-deya vnd fatziya vs JEfu / Kunx[Kungs] <u>fcheit</u> gir labba buhfchana / <u>ghribbi tu</u> / tad ghribbam mehß <u>fcheit</u> tries Buhdas <u>darriet</u> / <u>weenu preekfch töw</u> / Mofi <u>ohtru</u> / vnd Elia <u>treffchu</u> .	Bett Pehteris ad-billdeja / vnnd fatzya us JEFu: Kungs / fche gir labba Buhfchana / ja tu ghribbi / tad ghribbam mehß fchei-tan trieß Buhdas taifiet / <u>preekfch töw</u> <u>weenu</u> / Mofe wee-nu / vnd Elias weenu .
5	<u>Kad tas</u> wehl ta <u>runnaya</u> / redfi / tad <u>pahrspiedehta</u> tohß weena fpohfcha Padebbes / vnd <u>reds</u> / weena <u>Ballxne</u> no tahß Padebbes fatziya / Schis gir manns mylais Dähls / <u>py kattru</u> <u>mann labbs Prahtz gir</u> / to buhß jums klaufriet.	Tha wehl runnadams / redfi / tad apähnoja tohß weena fpohfcha padebbes . Vnnd redfi / weena Ballß no tahß padebbefses fatzija: fchiß gir manns mielais dähls / katters mann patiek / to buhß jums klaufriet.

	LVM1 un LVM2	LVM2 ₂
6	Kad to tee Mahzekļi dīrrdeya / krita tee vs jawu Waigu / vnd iffabiyayahß lohte.	To dīrrdādami tee Mahzekļi / krita tee vs jawu Waighu / vnd iß=byjahß lohte.
7	Bett Jēfus ghaya py teems[teem] / aīkahre tohß / vnd fatziya / zelleetees[zelleetees] aukščam / vnd nhe iffabieftatees.	Bett Jēfus ghaja py teem / ais=īkahre tohß / vnd fatzija: Zelleteeß / vnd nhe bieftatees.
8	Bett kad tee jawas Atzis pazehle / nhe redfeya tee nhe weenu / ka Jēfum ween.	Bett kad tee jawas Atzis pa=zehle / nheredfeja tee nhe weenu / ka Jēfum ween.
9	Vnd kad tee no to Kallnu ņemeh ghaya / aißleedfe teems[teem] Jēfus / vnd fatziya / jums nhe buhß to ko juhß effeeta redfeyufchi / nhweenam fatziet / teekams ka ta Czillwāka[Zillwāka] Dāhls no teems[teem] Mirroņeems[Mirroņeem] atka aukščam czehees[zehlees] gir.	Vnd no to Kallnu no=eedami / pa=wehleja teem Jēfus / vnd fatzija: Jums buhß fcho Rahdifchanu nhe weenam fatziet / pirrms tha Zillwāka Dāhls no Mirroneem aukščam zehleß gir.

Arī šajā lasījumā LVM1 un LVM2 panti ir gandrīz identiski (izņemot rakstības un dsk. dat. galotnes *-ms* labojumus []), bet, kā iezīmētās atšķirības ļauj secināt, LVM2₂ 6. svētdienai pēc Zvaigznes dienas paredzētā Mt 17:1–9 perikope tulkota no jauna.

Kā iepriekšējā 2 Pt 1:12–18 izvēlījumā, tā arī LVM2₂ no LVM2 un līdz ar to arī no LVM1 atšķiras ar dažādām pazīmēm (iekavās salīdzinājumam dots atbilstošs fragments EE tulkojumā):

a) rakstībā, piem.: *vnd* : *vnnd*; *buhščana* : ***Buhščana***; *nhe redfeya* : *nheredfeja*;

b) morfoloģijā, piem.: *fcheit* (arī EE *fcheit*) : *fche*, *fcheitan*; *runnaya* (EE *treßeye*) : *runnadams*, *reds* (EE *rouge*) : *redfi*; *dīrrdeya* (EE *czirdeye*) : *dīrrdādami*;

c) vārddarināšanā, piem.: – ***paradiyahß*** (EE *paradyas*) : *rahdiyahß*; *nhe iffabieftatees* (EE *nhe Jffabyates*) : *nhe bieftatees*; *ko juhß effeeta redfeyufchi* (EE *ko yuus redtceifche effet*) : *fcho Rahdifchanu*;

d) leksikā, piem.: *vs* (EE *wuerßon*) : *wirrß*; *Drehbes* (EE *Drebes*) : *drahnas*; *ta* (EE *wena*) : *kahda*; *winju* (EE *tho*) : *to*; *darriet* (EE *darryt*) : *taiffiet*; *pahrspiedehya* (EE *pār spideye*) : *apāhnoja*; *Ballxne* (EE *Balxnis*) : *Ballß*; *aißleedfe* (EE *ayfledtze*) : *pa=wehleja*;

e) sintaksē, piem.: *jums nhe buhß to ko juhß effeeta redfeyufchi* / *nhweenam fatziet* (EE arī *nhe buus*) : *Jums buhß fcho Rahdifchanu nhe weenam fatziet*; *zelleetees aukščam* (EE *auxkam czehees*) : *Zelleteeß*;

f) struktūrā, piem.: pielikumi – *PEhtz feffchams* (EE **VNde** *peetz*) : **VNd** *pehtz feffcham*; *ghribbi tu* (EE *grib tu*) : **ja** *tu ghribbi*; izlaidumi – *us weenu auxtu Kallnu* (EE *wuerßon wene auxte kalne*) : *wirß auxtu kallnu*; *ka ta faule* (EE *ka ta Soule*) : *ka faule*; *Mirroneem atkal aukfcham* (EE *Muerronims atkal auxkam*) : *Mirroneem aukfcham*.

Visas šīs pazīmes ne tikai apstiprina apgalvojumu, ka izvilks tulkots no jauna (neviens citā perikopē nav fiksēti visi izmaiņu tipi, sk. 1. diagrammu), bet arī parāda Manceļa latviešu valodas prasmes uzlabošanos⁴⁸: vairāki LVM1 piemēri, kas ir burtiski attiecīgās Lutera Bībeles vietas tulkojumi (piem., vietniekvārdi artikula funkcijā vai tādas konstrukcijas kā *kad dfirdeya, zelleetes aukfcham*), vairs nav sastopami šā panta LVM2₂ tulkojumā. Tie parāda LVM1 un līdz ar to vietām arī LVM2 turēšanos pie EE tulkojuma. Acīmredzot minētās konstrukcijas LVM1 tulkojumā var būt EE ietekmētas, jo tās ne tikai pārklājas, bet LVM1 pat pārrakstīti LB un pārējos iespējamajos avotos neesoši vārdi, piem., izvilks *Mt 17:9* pantā esošā leksēma *atkal*, kas LB ir vācu *Bis des menschen Son von den Todten aufferstande ist*, bet EE – *Tekams ka tha Czilwehe Dhels no tims Muerronims atkal auxkam czhelees gir*⁴⁹. Šī un dažas citas leksēmas (sk. f) neparādās LVM2₂ tulkojumā. Savukārt LVM2 perikopē 27. svētdienai pēc Trīsvienības svētkiem paredzētā lasījumā, kas ir arī EE, teksts ievietots gandrīz bez izmaiņām.

Secinājumi

Pēc G. Manceļa *Lettich Vade mecum* 1631. g. un 1644. g. izdevumu perikopju daļas salīdzināšanas var secināt, ka:

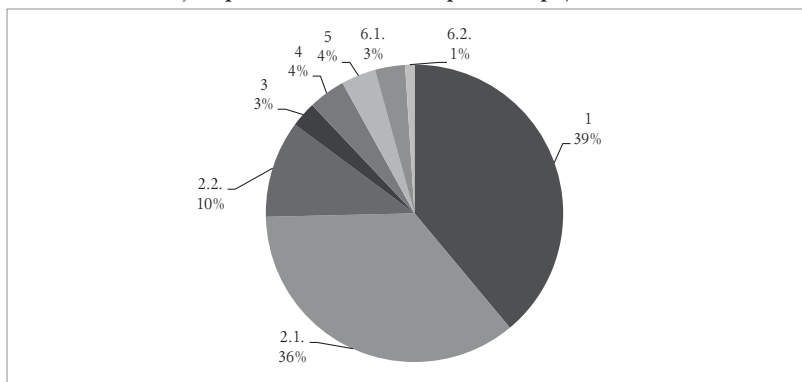
1.1. LVM2 no LVM1 atšķiras. Izmaiņas vērojamas dažādos valodas līmeņos, tomēr ļoti nevienādā apmērā.

⁴⁸ Ka Mancelis nav pārtraucis mācīties latviešu valodu, norāda vēl Grabis 2006: 89.

⁴⁹ Šajā pantā arī gr. *ou o uiōs tou anthrōpou ek nekronōn anastitē*, bet lat. *donec Filius hominis a mortuis resurgat*.

3. diagramma

Izmaiņu tipu sadalīšanās LVM2 pēc to kopējā daudzuma

Izmaiņas		Evaņģēliju izvilkumi	Epistulu izvilkumi	Kopā (izvilkumu daudzums perikopju krājumā / %)
1. Rakstībā		78	77	155 (100%)
2. Morfoloģijā	2.1. Dsk. dat. -ms → -m	70	52	122 (90,37%) ⁵⁰
	2.2. Citas izmaiņas	26	16	42 (27,1%)
3. Vārddarināšanā		6	5	11 (7,1%)
4. Leksikā		10	6	16 (10,3%)
5. Sintaksē		8	7	15 (9,68%)
6. Perikopes struktūrā	6.1. Pielikumi	9	4	13 (8,38%)
	6.2. Izlaidumi	3	1	4 (2,58%)

Izmaiņu tipi LVM2 nav vienlīdzīgi – absolūtu vairākumu veido divi LVM2 fiksēti izmaiņu tipi (1. un 2.), bet pārējie četri (3.–6.) kopā – tikai sesto daļu. Neatkarīgi no to daudzuma, visi izmaiņu tipi vairāk fiksēti evaņģēliju, nevis epistulu izvilkumos, kas ļauj secināt, ka evaņģēliju izvilkumi LVM2 tika laboti vairāk.

1.1.1. Visvairāk perikopēs fiksētas **rakstības** izmaiņas, kas ir vienīgais visās pētāmajās perikopēs esošais izmaiņu tips. Otrais visbiežākais tips LVM2 ir dažādas izmaiņas **morfoloģijā** (2.1. un 2.2.). Te lielāko apakšgrupu veido dsk. dat. galotnes *-ms* nomaīņa pret jaunāko *-m* (vecāko formu skaits LVM2 samazinājies par 85,21%). Samērā biežas ir arī citas morfoloģiskās izmaiņas,

⁵⁰ Kāpēc ne 78,7%, bet 90,37% sk. 2.1.

kas vērojamas 27,1% pētāmo perikopju. Visvairāk šajā grupā ir lietvārda dzimtes formu maiņas daudzskaitli virzienā *vīr. dz. → siev. dz.* (*Kayeems → Kayahm*) un darbības vārdu morfoloģisko formu dažādu veidu maiņas, piem., maiņa uz lokāmo divdabi, kas veic atstāstījuma izteiksmes funkciju – *Kad juhß fackaht / Es ißßännu → Kad juhß fackaht / Es ißßännohtz*. Citu izmaiņu tipu LVM2 perikopēs ir trīs vai vēl vairāk reižu mazāk.

1.1.2. Vārddarināšanas izmaiņas ir viens no retākajiem tipiem, jo tās fiksētas 7,1% perikopju. Starp nedaudzajiem piemēriem lielākoties ir saliktedarināšanas un afiksācijas paņēmieni izmaiņas nomeniem, bet darbības vārdos fiksētas divas sufiksālās un divas prefiksālās maiņas četrās dažādās perikopēs.

1.1.3. Izmaiņu leksikā citu izmaiņu tipu vidū ir visvairāk – 10,3% perikopju. Tās lielākoties ir fiksētas vienreiz, izņemot vienīgo konsekvento *dfimbt → weßteeß* leksēmas labojumu. Leksiskās izmaiņas vairāk vērojamas darbības vārdos vai citu vārdšķiru vārdos, nevis lietvārdos, kā ir pārējos tipos. Izmaiņa lietvārdā šajā tipā ir tikai viena – īpašvārdā *Saulus → Paulus* (Apd 9:22) –, tomēr nozīmīga. Pēc tās var secināt, ka LVM2 tika rediģēts, salīdzinot to ar Luteru Bibli.

1.1.4. Sintaksē divreiz vairāk fiksēti prievārda konstrukcijas labojumi jau agrāko pētnieku (Milčonoka 1998: 52) pamanītajā virzienā (*vīr. dz. – usk. ģen. → usk. akuz.*, bet daudz biežāk *siev. dz. – usk. akuz. → usk. ģen.*), nevis citas ar teikuma struktūru saistītas maiņas, kas, visticamāk, LVM1 radušās EE ietekmē, savukārt LVM2 labotas pēc citu valodu avotiem. Kaut arī evaņģēliju un epistulu izvilkumu šajā tipā ir gandrīz tikpat, 6 no 7 epistulām fiksētas tikai prepozicionālas izmaiņas, kas varēja rasties ne tikai autora, bet arī korektora dēļ.

1.1.5. Ar perikopes vai atsevišķa panta **struktūru** saistītas izmaiņas fiksētas divos veidos: izlaidumos un trīsreiz vairāk pielikumos. Vairākums pielikumu var tikt uzskatīti par LVM1 korektūras kļūdu/izlaidumu labojumiem, bet divi fiksētie ir iekavās rakstīti iespraudumi. Viens uzskatāms par paša Mancela iespraudumu – Jņ 2:10 pantā *faudfeyis (taupijis)*, bet otrs (2kor 11:20), visticamāk, pieder korektoram, jo ir atstāts vācu valodā. Vismazāk no visiem izmaiņu tipiem LVM2 fiksēti izlaidumi, kas lielākoties ir skaidrojami kā lieku vārdu vai vācisku konstrukciju (kas pārklājas arī ar EE) labojumi.

1.2. Tā kā sistemātiskāki labojumi vērojami tikai visbiežākajos izmaiņu tipos – rakstībā un morfoloģijā – un vēl sintaksē (prievārdu pārvaldāmo locījumu maiņa) un var būt radušies nevis autora, bet korektora sistemātiskas labošanas dēļ, nevar apgalvot, ka LVM2 no LVM1 pilnīgi vai ļoti atšķiras, jo citu tipu izmaiņu skaits tekstā nav tik ievērojams. To, ka izmaiņu varēja būt daudz vairāk, ja teksts, vai tā daļa, būtu tulkots no jauna, rāda jaunās LVM2 ievietotās perikopes, kas valodas ziņā ir ļoti atšķirīgas no LVM1 ievietotajām.

2. Divu no trim **jaunajām LVM2 perikopēm**, t.i. Mt 17:1–9 un triju 2Pēt 1:16–21 perikopes pantu, analīze apstiprina agrāk teikto un parāda tendenci, ka Mancelis, gatavojot LVM1, iespēju robežās cieši turējās pie agrākajiem tulkojumiem, tomēr vietām LVM2 izdevumā labojis. Lai arī bija iespēja Mt 17:1–9 perikopi pārrakstīt gan no EE (protams, pielabojot), gan no LVM1 un no LVM2, tas nav darīts.

3. Vairāk par **LVM2 sagatavošanas principiem** izsaka arī tādi piemēri kā Apd 9:22, 2kor 11:20 un daži citi panti, kuri pierāda, ka, gatavojot LVM2, bijis arī korektors, kas varējis pielikt savu roku; vai labojums Lk 17:16 pantā, kas kļuvis par grūti izskaidrojamu formu *kahyeems* → *kahyeemah*. Pēc tā var minēt, ka LVM2 gatavots nevis autoram pārrakstot visu tekstu no jauna, bet labojumus ievietojot attiecīgā vārda virspusē vai blakām: visticamāk, šajā vietā bija jābūt bieži fiksētam *kahyeems* → *kahyahum* labojumam. Šo minējumu papildina arī darbības vārdu galotnēs LVM1 lietotā burta <y> vietā LVM2 vietām rakstītais <j>, piem., jaunā iespraudumā *faudfevis (taupijis)* (Jņ 2:10) vai no jauna tulkotajos izvilkumos Mt 17:1–9 un 2Pēt 1:16–21. Ja viss teksts būtu bijis pārrakstīts, visdrīzāk arī citās vietās darbības vārdu galotnēs <y> vietā būtu <j> (vismaz vietām), kā redzam, piem., jau Mancelļa *Lettus* (1638) vai arī *Postillas* perikopēs (izņemot Mt 21:1–9 un Lk 21:25–36) un sprediķos. Tomēr, lai apstiprinātu teikto un noskaidrotu vairāk nianšu par LVM sagatavošanas principiem, vēl jāveic visa *Lettisch Vade mecum* konvolūta salīdzināmā analīze.

Avoti

- EE = *Euangelia vnd Episteln* [...]. 1587.
 GR = Nestle-Aland [ed.], *Novum Testamentum Graece et Latine*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft. 2005.
 LB = *Biblia: das ist: die gantze Heilige Schrifft deutsch*, Wittemberg, 1545.
 LVM1 = Mancelius, Georgius. *Lettisch Vade mecum*. 1631.
 LVM2 = Mancelius, Georgius. *Lettisch Vade mecum*. 1644.
 MP = Mancelius, Georgius. *Lang=gewünschte Lettische Postill I, II*. 1654.
 V = *Biblia Sacra Iuxta Vulgatam Versionem*. Citēts no: *BibleWorks7*, red. – R. Weber, B. Fischer, J. Gribomont, H. F. D. Sparks.

Literatūra

- Apinis, Aleksejs. 1977. *Latviešu grāmatniecība: no pirmsākumiem līdz 19. gs. beigām*. Rīga: Liesma.
 Apinis, Aleksejs. 1991. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*. Rīga: Liesma.
 Augstkalns, Alvis. 1930. *Veclatviešu rakstu apskats. RLB ZK Rakstu krājums, XX*, 92–137.

- Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.
- Bērziņš, Ludis. 1944. Valoda un izteiksme Manceļa rakstos. *Izglītības Mēnešraksts*, I, 8–21.
- Draviņš, Kārlis. 1947. Daži nepazīstami Jura Manceļa dzejoļi. *Zviedrijas Latviešu filologu biedrība*, 1, 132–153.
- Endzeline, Marta. 1927. *Juris Mancelis*. Rīga: Valters un Rapa.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Frīdenberga, Anna. 2016a. Variantums Georga Manceļa tekstos. *Baltu filoloģija*, XXV(2), 5–19.
- Frīdenberga, Anna. 2016b. *Nominālā vārddarināšana Georga Manceļa darbos*. Promocijas darbs. Humanitārās zinātnes, filoloģija. Rīga.
- Grabis, Rūdolfs. 2006. Pārskats par 17. gadsimta latviešu valodas gramatikām. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 82–149.
- Krēsliņš, Jānis. 1994. Georgius Mancelius. *Ceļš*, 1(45). Rīga: Latvijas Universitāte.
- Milčonoka, Everita. 1998. Daiktavardžiu morfologiniai variantai G. Mancelio „Lettische Postill“ (1654). *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XL, 46–54.
- Kušķis, Jānis. 1998. Dialektālā pamata atspulgs XVI un XVII gadsimta rakstu morfoloģijā. *Baltu filoloģija*, VIII, 68–76.
- Lāme, Emīlija. 1933. Loģiskais rakstības princips Glūka rakstībā. *Filoloģijas materiāli*. Rīga, 104–110.
- LLVMSA = *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. I. Lokāmās vārdšķiras*. Atb. red. K. Pokrotniece. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2002.
- Marrow, Stanley B. 1986. *Paul: His Letters and His Theology : an Introduction to Paul's Epistles*. New York, Mahwah: Paulist Press.
- Ozols, Arturs. 1965. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma.
- Pūtele, Iveta. 1999. Dažas seno darītājevārdu īpatnības 17.–18. gs. rakstu avotos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums*, 3. Liepāja: LiePA, 154–159.
- Pūtele, Iveta. 2005. Darba veicēju nosaukumu vārddarināšanas īpatnības latviešu valodā 17.–19. gs. *X tarptautinio baltistų kongreso „Baltų kalbų istorija ir tipologija“ pranešimų tezės 2005 m. rugsėjo 23–24 d. Vilnius: Vilniaus universitetas*, 76.
- Skujiņa, Valentīna. 2006. *Salikteņi G. Manceļa vārdnīcā „Lettus“ un krājumā „Phraseologia Lettica“*. Rīga: LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts“.
- SLV = *Seniespiedumi latviešu valodā, 1525–1855: kopkatalogs = Die älteren Drucke in lettischer Sprache 1525–1855: Gesamtkatalog*. Aut. kol. S. Šiško vadībā, zin. red. A. Apinis. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999.
- Šmits, Pēteris. 1896. Manceļa nozīme latviešu rakstos. *Mājas Viesis*, 11. 818–822.
- Taylor, Walter F. 2014. *Paul, Apostle to the Nations: An Introduction*. Minneapolis: Fortress Press.
- Vanags, Pēteris. 1998. *Visvecākā perioda (XVI. gs.–XVII gs. sākuma) latviešu raksti : avotu vēsture un dažas problemātiskas fonoloģijas, morfoloģijas, sintakses un leksikas īpatnības*. Habilitācijas darbs. Humanitārās zinātnes, filoloģija (04 H). Viļņa.

- Vanags, Pēteris. 2008. Latvian texts in the 16th and 17th centuries: beginnings and development. *Common Roots of the Latvian and Estonian Literary Languages*. K. Ross, P. Vanags (eds). Frankfurt am Main: Peter Lang, 173–197.
- WA 3(4) = *D. Martin Luthers Werke*, Kritische Gesamtausgabe, Bd. 3(4): Die deutsche Bibel, 1522–1546. Weimar: Hermann Böhlaus Nachfolger, 1923.
- WA 3(6) = *D. Martin Luthers Werke*, Kritische Gesamtausgabe, Bd. 3(6): Die deutsche Bibel, Das Neue Testament, Evangelien und Apostelgeschichte 1522/46. Weimar: Hermann Böhlaus Nachfolger, 1929.

Ernesta Kazakēnaite
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 3, Vilnius, LT-01513, Lietuva
e.kazakenaite@gmail.com

SUMMARY

Additions and Corrections in the *Lettisch Vade mecum* Pericopes by Georg Mancelius Published in 1631 and 1644

Ernesta KAZAKĒNAITĒ

The aim of this paper is to analyze the differences between the first edition of the *Lettisch Vade mecum* pericopes by Georg Mancelius (1631; further LVM1) and its second (1644; further LVM2). A small corpus of LVM1 and LVM2⁵¹ was created for this purpose, with all changes marked manually.

The analysis shows that the following changes were made in the second edition of the LVM (see also diagram 1), which include orthographical and morphological changes (Dat.pl. *-ms* → *-m* and other changes), as well as derivational, lexical, syntactical and structural changes (additions and lacunas). The distribution of these types of changes in LVM2 is uneven (see diagram 3): orthographical changes traced in all pericopes can be called systematic as can the morphological dat.pl. *-ms* → *-m* change which appears in approximately 90% of the pericopes. All other types of changes are sporadic and appear in very few of the pericopes.

There is also some interesting extralinguistic data concerning the preparation of LVM2 that was found during the analysis. The addition made in *2 Cor. 11:20* shows the work of a corrector, while changes in *Luke 17:16* and *John 2:10* are proof that corrections were made on top of the text of LVM1 (and were not rewritten). The change made in *Acts 9:22* shows that the Luther Bible was consulted in making the second edition of the *Lettisch Vade mecum* pericopes.

⁵¹ Corpus is based on LVM transliterated text published in *Latviešu valodas seno tekstu korpus* (<http://www.korpuss.lv/senie>).